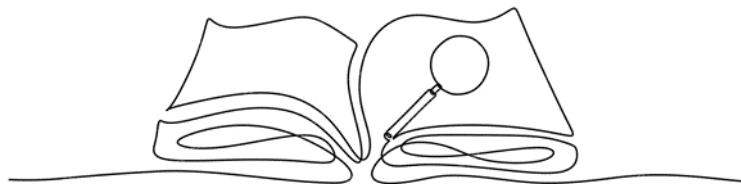

Soolise võrdsuse edendamine ja soostereotüüpidest vabade õpikute koostamine

Taustmaterjal Aktiivsete Kodanike Fondi toetatud projektile
„Soostereotüüpide haridus = võrdsemad ja avaramad võimalused
noortele“

Koostanud Ülle-Marike Papp

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus

Tallinn 2024

Sisukord

Eessõna	3
I. Rahvusvahelised hariduspoliitilised eesmärgid ja Eesti olukord	4
1.1. Rahvusvaheliste organisatsioonide meetmed ja hariduspoliitilised eesmärgid	4
1.2. Rahvusvaheliste uuringute teema- ja rõhuasetused ning põhijäreldused	8
1.3. Eesti olukord – õiguslik taust, õpetajaskonna ettevalmistus soolise ebavõrdsuse märkamiseks ja rahvusvahelised soovitused	10
1.3.1. Soolise võrdõiguslikkuse edendamise õiguslikud alused	10
1.3.2. Eesti õpetajate ettevalmistus soolise võrdsuse käsitlemiseks koolis	12
1.3.3. Õpikute kirjastamine ja hariduspoliitilised soovitused Eestile – kuidas neid kokku viia? 14	
II. Projekti „Soostereotüüpideta haridus = võrdsemad ja avaramad võimalused noortele“ elluviimise alusuuringud	16
2.1. Sooliste aspektide uurimisest õppematerjalides ja õpikutes	16
2.2. Eesti uuringud soostereotüüpidest koolõpikutes	18
2.3. Põhikooli I kooliastme aabitsate ja õpikute analüüsi järeldused	20
2.4. Soolise võrdsuse teema käsitlemine inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikutes	24
2.4.1. Põhjäreldused põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpikutes soolise võrdsuse teemakäsitluste kohta	28
2.4.2. Ilmnenuid probleemid	29
2.4.3. Mida näevad ette 2023. a. uuendatud õppekavad?	35
III. Juhendmaterjalid sooliste stereotüüpide vältimiseks ja temaatilised soovitused soolise võrdõiguslikkuse teema käsitlemiseks	38
3.1. Rahvusvahelised juhendmaterjalid õpikute koostajatele ja õpetajatele	38
3.2. Õpikute sisu ja illustratsioonide analüüsimise aspektid kontrollküsimustikes ja meetodilistes juhendites	40
3.2.1. Küsimustikud ja kontrollküsimused	41
3.2.2. Soovitusi sisaldavad juhendid	42
3.3. Ülevaade projekti käigus koostatud meetodilisest juhendist „Soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamine ja kasutamine“	44
Kokkuvõte	45
Lisa 1. Soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamine ja kasutamine. Meetodiline juhend	46

Eessõna

Rahvusvaheliselt on soolise võrdsuse teema hariduses endiselt päevakorras. Seda nii seoses jätkusuutliku arengu tegevuskavade kui ka Euroopa ühise haridusruumi eesmärkidega. Üha enam tunnistatakse, et lisaks naiste õigustele ja inimõigustele on ka sooline võrdsus tihedalt seotud majandusliku jätkusuutlikkuse ja ühiskonna arenguga.

Kuigi tänapäeval ei peaks tüdrukud ja poisid, naised ja mehed olema seotud traditsiooniliste soorollidega, püsivad vastavad stereotüübid nii hariduses kui ka mujal. Levinud soostereotüübid mõjutavad juba varasest east peale soolist identiteeti, st naiseks ja meheks olemise kujunemist. Rahvusvaheliselt peetakse oluliseks vaidlustada ja kummutada soolisi eelarvamusi ja soostereotüüpe kogu haridustsükli jooksul, selleks et vähendada soolist ebavõrdsust muudes eluvaldkondades. Seetõttu ongi oluline, et soopõhiseid stereotüüpe välditaks ja vaidlustataks nii ametlikus kui variõppekavas, nii koolide õppe- ja kasvatustegevustes kui ka õpikutes.

Õpikud on soolise identiteedi konstrueerimisel tõsiseltvõetavaks teguriks. Õpikud edastavad teadmisi ning esitavad sotsiaalseid ja soolisi norme, kujundades laste ja noorte maailmapilti. Soolised normid ja väärtused aga ei kujunda mitte ainult hoiakuid ja tavasid, vaid mõjutavad ka õpilaste püüdlusi ning dikteerivad neile meeste ja naiste oodatavaid käitumisviise ja omadusi.

Riiklikud õppekavad seavad nii põhikooli kui gümnaasiumi eesmärgiks kujundada väärtushoiakuid ja -hinnanguid, mis on isikliku õnneliku elu ja ühiskonna eduka koostoimimise aluseks. Kuna õppekavade kohaselt peab kool toetama võrdsel määral õpilase vaimset, füüsilist, kõlblist, sotsiaalset ja emotsionaalset arengut, on väga tähtis, kas üks väärtuskasvatustest sihiomadest – sooline võrdõiguslikkus – peegeldub ka õpikutes. Konkreetsemalt, kuidas esitatakse soosuhteid ja soolisust õpikutes – soostereotüüpe ja eelarvamusi taastootvalt või neid muutvalt?

Arusaam soolisuse ning soosuhete olemusest ühiskonna ja institutsioonide tasandil mõjutab palju seda, millist infot ümbritsevast märgatakse ning kuidas tegevusi ja keskkonda tõlgendatakse. Seega saavad õpikud vahendada neid teadmisi, oskusi ja hoiakuid, mis võimaldavad õpilastel endil vaidlustada ja muuta variõppekava kaudu ning soolise sotsialiseerimise teel kujundatavaid traditsioonilisi soorolle, stereotüüpe ja eelarvamusi. Sellised õpiväljundid peaksid olema eelkõige sotsiaalainete olemuslikuks osaks, millega „taotletakse õppija toimetulekut iseendaga, suutlikkust toimida lähikonnas, valmisolekut ja oskust olla aktiivne ja vastutustundlik kodanik, oskust mõtestada ühiskondlikke suhteid minevikuühiskondades lähtuvalt ajaloolisest kontekstist ja üldnimilikest väärtustest“. Samuti on gümnaasiumi riiklikus õppekavas sõnaselgelt sätestatud, et „sotsiaalainete teemade käsitlemisega toetatakse soolise võrdõiguslikkuse edendamist ühiskonnas“, järelikult peaks eelkõige sotsiaalained andma teadmisi meetmetest, millega saab soolist võrdõiguslikkust edendada. Nende hulka kuuluvad kindlasti vabanemine seksismist, soostereotüüpidest, soolistest eelarvamustest ning soo alusel otsesest või kaudsest diskrimineerimisest kõigis valdkondades. Ja kellelgi ei maksaks karta, et nii liigutakse sugudeta ühiskonnani. Riiklikes õppekavades sätestatu on seotud õpikute koostajatele ja kirjastustele kättesaadavate konkreetsemate juhistega sõnastatud eesmärkide ja õpiväljundite arvestamiseks.

Projekti üheks eesmärgiks oli koostada metoodiline juhend soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamiseks ja kasutamiseks. Põhinõueteks metoodilisele juhendile oli selle vastavus praegusele olukorrale Eesti haridus- ja õpikupoliitikas ning rahvusvahelise kogemuse arvestamine.

Joonis 1. Taustmaterjali struktuur

I. Rahvusvahelised hariduspoliitilised eesmärgid ja Eesti olukord

1.1. Rahvusvaheliste organisatsioonide meetmed ja hariduspoliitilised eesmärgid

Teadlikkus õppematerjalide ja õpetamisviiside soolise sotsialiseerimise mõjust on juba aastakümneid tinginud rahvusvaheliste organisatsioonide ja mitmete riikide ettevõtmisi sooliste stereotüüpide vähendamiseks õpikutes ja haridusmaterjalides.

Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (ingl United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO))

Olles juba 1946. aastal keskendunud rassistlike ja ksenofoobsete eelarvamuste väljajuurimisele õpikutes, hakkas UNESCO 1970. aastatel tegelema sooliste stereotüüpidega, mida peetakse naiste ja meeste vahelise püsiva ebavõrdsuse allikaks. Pärast 1980. aastal Kopenhaagenis toimunud ÜRO naiste aastakümne maailmakonverentsi käivitati naiste kuvandit käsitlev uurimisprogramm, mille eesmärk oli tuvastada ja iseloomustada seksismi ning soovitada erinevaid meetmeid selle kõrvaldamiseks.

Programm näitas, et seksism õpikutes seisneb sageli selles, et ei tunnustata meeste ja naiste tegelikke rolle ühiskonnas ning jäetakse tähelepanuta edusammud, mis on tehtud soolise võrdõiguslikkuse osas.¹

Andrée Micheli uuring "Down with stereotypes – Eliminating sexism from 17 children's literature and school textbooks"² uuris UNESCO jaoks soolisi stereotüüpe õpikutes ja lasteraamatutes üle maailma. Keskendudes seksismi ilmingutele õppematerjalides ja lasteraamatutes, koostas Michel kolmest osast koosneva metoodilise mudeli õpikute analüüsimiseks:

- 1) tegelaste kvantitatiivne analüüs,
- 2) kvalitatiivne analüüs,
- 3) keele analüüs.

Kvantitatiivne analüüs keskendus eri soost tegelaste esinemisele erinevates rollides nii tekstis kui ka illustratsioonidel. Kvalitatiivses osas uuriti raamatu tegelaste käitumist, sotsiaalset staatust ning tegevusega seotud omadusi ning emotsioone. Keeles loetleti nais- ja meessoost sõnade ning asesõnade kasutust ning tähendusvarjundeid.

Tulemused näitasid, et meeste ja naiste kujutamine on maailmas stereotüüpne. Poiste kohta kirjeldati, et neile meeldib kalapüük, jalgpall ja nad olid mehaanikast vaimustunud. Tüdrukuid seevastu kirjeldati kui neid, kes huvituvad käsitööst, aitavad oma emasid kodus ning korjavad lilli ja marju.³

Tegemist on uuringuga, mille disain mõjutas järgnevate aastakümnete jooksul arvukaid käsitlusi. Micheli analüüsimudelile toetuvate uuringute põhjal on koostatud mitmeid juhendeid õpikute analüüsimiseks soolisuse aspektist.⁴

UNESCO haridusteemalised publikatsioonid täienevad pidevalt ning on kättesaadavad <https://www.unesco.org/en/gender-equality/education>

Euroopa Nõukogu (EN)

1949. aastal asutatud Euroopa Nõukogu eesmärkideks on kaitsta demokraatiat ja inimõigusi ning otsida lahendusi Euroopa riikide ees seisvatele probleemidele, nagu sallimatus, ksenofoobia, rassism jms.

Euroopa Nõukogu ministrite komitee 2019. aasta soovitus seksismi ennetamiseks ja selle vastu võitlemiseks⁵ pakutakse välja konkreetsed vahendid ja meetmed seksismi vastu võitlemiseks keele ja kommunikatsiooni, interneti ja sotsiaalmeedia, meedia ja reklaami valdkonnas. Soovitus tehakse ettepanek pöörata erilist tähelepanu seksismile õigus- ja haridusasutustes, kultuuris ja spordis ning erasektoris. Soovitus sisaldab esimest korda

¹ Michel, A. (1986). Down with stereotypes! Eliminating sexism from children's literature and school textbooks. Paris, UNESCO <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ Pingel, F. (2010) UNESCO guidebook on textbook research and textbook revision

⁵ Preventing and combating sexism. Recommendation CM/Rec(2019)1 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe 27 March 2019

rahvusvaheliselt kokku lepitud *seksismi* määratlust: „seksismiks nimetatakse igasugust tegu, žesti, visuaalset kujutamist, suulist või kirjalikku sõna, tava või käitumist, mis põhineb arusaamal, et isik või isikute rühm on oma soo tõttu halvem.“⁶

Soovituses märgitakse, et kõigi kooliastmete õpikuid ja õppematerjale tuleks hinnata "seksistliku keele, illustratsioonide ja soostereotüüpide osas ning vaadata need üle nii, et need edendaksid aktiivselt soolist võrdõiguslikkust" ⁷

Juba 2007. aastal seadis EN riikidele eesmärgiks:⁸

- tõsta õpikute, koolituse, õpetamise, hindamise ja karjäärinõustamise materjalide autorite ning kirjastajate teadlikkust vajadusest muuta sooline võrdõiguslikkus kvaliteedi hindamise üheks kriteeriumiks selliste materjalide väljaandmisel ning koolide jaoks mõeldud multimeedia toodete väljatöötamisel;
- julgustada õpetajaid, et nad analüüsiks, vaidlustaksid ning aitaksid kaotada seksistlikke stereotüüpe ja eelarvamusi, mida õpikud, õppematerjalid ja -tooted oma sisuga, keelega ning illustratsioonidega edasi annavad;
- julgustada õpetajaid, et nad analüüsiks noorte hoiakuid, käitumist ja identiteeti kujundavate koomiks, lasteraamatute ja mängude, videomängude, veebilehtede ja filmide sisus, keeles ja pildimaterjalis sisalduvaid seksistlikke hoiakuid ning seisaksid neile vastu;
- töötada välja ja levitada näitajaid/indikaatoreid õppematerjalide – eelkõige õpikute ja multimeediatoodete – hindamiseks soolisest aspektist.

Euroopas on EN ka üheks selliseks organisatsiooniks, mis võtab kokku õpikute koostamise küsimustele pühendatud konverentside tulemused ja annab soovitusi Euroopa tasandil. Euroopa Nõukogu on avaldanud mitmeid juhiseid õpikute autoritele, kirjastajatele ja õpetajatele, kellel pole oma riiklike ega ametlike suuniseid ja klassiruumis rakendatavaid parimaid praktikaid. Enamus neist on olnud loodudki sellise Euroopa kontekstis, kus oli ja on toimumas põhjalik ja mõnikord ka väga kiire üleminekuperiood.

Vt. <https://www.coe.int/en/web/genderequality>

<https://www.coe.int/en/web/genderequality/gender-mainstreaming>

Euroopa Nõukogu HELP-platvormil on tasuta ja kõigile kättesaadav praktiline lühikursus soolise võrdõiguslikkuse ja soolõime strateegia rakendamise kohta.

<https://help.elearning.ext.coe.int/enrol/index.php?id=7172>

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ Recommendation [CM/Rec\(2007\)13](#) of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d5287

Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD)

Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) on oma soolist võrdõiguslikkust edendavas tegevuses järjekindlalt rõhutanud sooliste stereotüüpide kaotamise võtmetähtsust hariduses.

Tüdrukutele ja poistele, naistele ja meestele võrdsemate võimaluste loomiseks peaks soorollide tasakaalustatud esindatus kajastama ning kujundama ühiskonna arengut soolise võrdõiguslikkuse – naiste ja meeste õiguste, võimaluste, kohustuste ja vastutuste võrdsuse – poole.

OECD raportis „Soolise võrdõiguslikkuse suurendamise majanduslik kasu Eestile“⁹ on sissejuhatuseks tõdetud, et sooline võrdsus ei tähenda üksnes õiglust ja võrdseid võimalusi kõigis selle poliitilistes, sotsiaalsetes ja kultuurilistes mõõtmetes, vaid ka majanduslikku võimendamist, inimkapitali tõhusat kasutamist ja majanduskasvu. Eestile soovitab OECD soolise võrdsuse saavutamiseks hariduses jälgida, et õppekavad, õppematerjalid ning koolitusmeetmed väldiksid sooliste stereotüüpide kasutamist ja soodustaks tütarlastel teadus- ja tehnikavaldkonna ainetes ja edasiõppimisvõimaluste valimist.

Täielik kogu OECD publikatsioonidest sooliseuse ja soolise võrdsuse kohta on kättesaadav:

<https://www.oecd.org/gender/resources/>

⁹ The Economic Case for More Gender Equality in Estonia © OECD 2022, <https://doi.org/10.1787/299d93b1-en>.

1.2. Rahvusvaheliste uuringute teema- ja rõhuasetused ning põhijäreldused

Õpikud on hariduses mänginud olulist rolli juba mitmeid sajandeid, aidates standardiseerida õpetamist ja pakkuda erinevates ainevaldkondades struktureeritud teadmisi. Just õpikute võime pakkuda süstematiseeritud teadmisi aitab kaasa õpilaste õppimisele ja arengule. Õpikutest võib aga alati välja lugeda ajastule omaseid arusaamu ühiskonnast, kuna nad edastavad järgnevale põlvkonnale ka väärtusi ja ideoloogiat.

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogia areng on toonud kaasa õpikute ja õppematerjalide digitaliseerimise ning interaktiivsuse suurenemise. Nüüdisaegses haridussüsteemis on õpikud endiselt olulised, kuid neid täiendavad üha enam veebipõhised platvormid, multimeediaõppematerjalid ja individuaalsemat õppimist võimaldavad materjalid.

Projekti alguses läbiviidud infootsingu tulemuste põhjal võib väita, et soolisuse ja õpikute teemaliste uurimuste hulk maailmas on väga arvukas, mitmeaspektne ja üha suurenev. Näiteks Google Scholar annab sõnaühendile „soolisuse representeerimine õpikutes“ ligi 600 000 viidet, sõnaühendile „soolised stereotüübid õpikutes“ – kaks korda rohkem viiteid – 120 000.

Väikesemahulisemad õpikute valimiuuringud näitavad, et paljudes õpikutes on naised ja tüdrukud jätkuvalt alaesindatud ning mehed ja naised on kujutatud stereotüüpsetes soorollides.

Kõige enam viidatud rahvusvaheliseks väljaandeks, mis juhib tähelepanu õpikute soostereotüüpidest tulenevate barjääride pidurdavale mõjule ühiskonna arengus, on 2007. aastal ilmunud R. Blumbergi „Soolised eelarvamused õpikutes – varjatud takistus teel soolise võrdõiguslikkuse saavutamisele hariduses“.¹⁰

Blumberg toob välja kolm ülemaailmselt stereotüüpsete eelarvamuste ilmnemise kohta, mida peaks arvesse võtma kontrollküsimumstike koostamisel õpikute loojatele ja nende kasutajatele. UNESCO üleilmse programmi „Haridus kõigile“ seirearuandes rõhutab Blumberg, et nendeks on:

- a) naiste alaesindatus,
- b) soorollide, ametite ja omaduste stereotüüpne kirjeldamine,
- c) positiivse soolise võrdsuse sisu ja rollimudelite esitamise puudumine.¹¹

Õpikutele kui soolist sotsialiseerimist mõjutavatele vahenditele hakati tõsisemalt tähelepanu pöörama 21. sajandi alguses, mil enamus essentsialistlike¹² arusaamu soolistest erinevustest oli tunnistanud ebateaduseks ning uurima hakati, kuidas ühiskondlikud normid ja ootused kujundavad indiviidide identiteeti ja käitumist vastavalt neile sünnil omistatud soole.

¹⁰ Blumberg, R. 2007. "Gender Bias in Textbooks: A Hidden Obstacle on the Road to Gender Equality in Education." UNESCO.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509>

¹¹ Blumberg, R. 2015. Eliminating gender bias in textbooks: Pushing for policy reforms that promote gender equity in education. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2015 <https://www.basicknowledge101.com/pdf/gender%20bias%20in%20textbooks.pdf>

¹² Essentsialism – vaatekoht, mis näeb soolisi erinevusi looduse poole kaasaantute ja sünniärastena

Uuringud soolisuse representeerimisest õpikute sisus ja illustratsioonides ei tuvastanud mitte ainult soostereotüüpe, vaid tõid esile ka selle, et soolisuse märkimiseks/tähistamiseks kasutatud keelel on suur mõju lapse soolise identiteedi kujunemisele ja arengule, samuti tema õpimotivatsioonile ning toimetulekule koolis.

Uuringud soolise sotsialiseerimise kohta keskenduvad sageli õpikute sisule, keelekasutusele, illustreerimisele ja muudele variõppekava aspektidele, et mõista, kuidas need võivad mõjutada laste arusaamu soost ja soolistest rollidest ning seeläbi ka nende käitumist ja tulevikuplaane.

UNESCO 2020. aasta ülemaailmses hariduse seirearuandes¹³ märgitakse, et paljudes riikides on tüdrukud ja naised õpikutes endiselt alaesindatud, ja isegi kui nad on kaasatud, kujutatakse neid soopõhistes stereotüüpsetes rollides. Aruandes soovitatakse, et õpikute koostamise kõikides etappides arvestataks vajalike muudatustega ja soolise võrdsuse eesmärkidega.

2024. aastal avaldati uuring, mille kvantitatiivne tekstianalüüs tehti 34 riigi 1255 inglise keele õpiku kohta. Sellest selgus, **et naissoost tegelaste alaesindatus ja stereotüüpsete soorollide kujutamine** on järjepidev. Naised ja tüdrukud esinevad harvemini, neid kujutatakse passiivsematena, neid seostatakse harvemini töö või saavutustega, vaid sagedamini kodu ja traditsiooniliste naiste elukutsetega.

Uuringust selgus, et riikide võrdluses on suurem naiste esindatus õpikutes korrelatsioonis riigi kõrgema SKP ja naiste suuremate seaduslike õigustega.¹⁴

Arvukate uuringute põhjal saab järeldada, et endiselt levib pea kõigis ühiskondades **soostereotüüpne ettekujutus naiste ja meeste rollidest**, karjääri- ja eluvalikutest. Erandiks pole ka Euroopa riigid.

Euroopa Liidus on mitmetes riiklikes uuringutes analüüsitud sooliste eelarvamuste ilmnemist õpikutes ja õppematerjalides ja jõutud järeldustele, et "õpikutes kasutatakse sageli ikka veel keelt, mis kujutab mehi ja naisi traditsioonilises sotsiaalses kontekstis: naised on kõige sagedamini kujutatud hooldajarollide ja oma välimuse pärast muretsevate inimestena; vähem on lugusid naiste kogemustest; ning meeste tegevusi ja kogemusi kujutatakse olulisematena kui naiste omi."¹⁵

Analüüsid on üha detailsemalt esile toonud nii sooliste eelarvamuste ja stereotüüpide olemasolu õpikutes kui ka nende **mõju laste ja noorte soolisele identiteedile ja käitumisele**. Rahvusvaheliselt on jõutud järeldusele, et stereotüüpsete kujutiste, rollide ja käitumisharjumuste kehtiva soosüsteemi kirjeldamine ja kordamine õpikutes võib piirata laste arusaamu naiseks ja meheks olemise mitmesugustest võimalustest ja erinevatest naiselikkustest ning mehelikkustest, soorollide paindlikkusest ja sugude võrdsusest. Õpikutes on soolisust sageli kujutatud viisil, mis võib panna tüdrukuid ja poisse tajuma oma võimalusi ühiskonnas erinevalt.

Uuringud on näiteks tõestanud, et kui õpilane näeb õpikus tegelasi, kes temaga sarnanevad, võib see parandada tema akadeemilisi saavutusi, mitmekesistada ametialaseid püüdlusi, toetada

¹³ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2020). 'A new generation: 25 years of efforts for gender equality in education: 2020 Gender Report'. : <https://gem-report-2020.unesco.org/gender-report/>

¹⁴ Crawford, L., Saintis-Miller, Ch., Todd, R. Sexist Textbooks. Center for Global Development. Working Paper 678 <https://www.cgdev.org/publication/sexist-textbooks>

¹⁵ European Commission (2021). Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, Staring, F., Donlevy, V., Day, L., et al., *Study on gender behaviour and its impact on education outcomes (with a special focus on the performance of boys and young men in education) : final report*, Publications Office, 2021, Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/509505>

identiteedi arengut ja aidata tunda end ühiskonda kaasatuna.¹⁶ Ja vastupidi. Näiteks kui tüdrukud ei näe end loodusteaduste testülesannete piltidel kujutatuna, on nende õpitulemused madalamad, võrreldes sellega, kui nad näevad neis naisi kujutavaid pilte.¹⁷

Uuringud on eksperimentaalselt tõestanud, et **samastumine tegelasega on väga võimas ja tähenduslik protsess**, millest inimesed ise sageli teadlikud ei ole. Käitumise muutumisele ja stereotüüpide ja mõttemallidest vabanemisele aitab väga tugevalt kaasa just samastumine loo tegelasega lugemisprotsessis.¹⁸

Mitmetes rahvusvahelistes hariduspoliitilistes dokumentides rõhutatakse, et õpikute ja õppematerjalide koostajad peaksid pöörama tähelepanu sellele, mis soost ja milliste omadustega tegelasi õpikutes esitatakse, ning võtma vastutuse selle eest, et õpikud ei edastaks aegunud arvamusi ja soostereotüüpe.

Pea samal määral rõhutatakse, et on oluline, et õpetajad suudaksid ise välja töötada sootundlikke materjale või oskaksid kasutada olemasolevaid õpikuid, et muuta soolisi stereotüüpe kriitiliste analüüside ja arutelude abil positiivseteks sõnumiteks, mis edendavad ja toetavad soolist võrdõiguslikkust.

Hulk uurimusi on välja toonud probleemi, et õppematerjalides on vähe kajastatud soolise võrdsuse/ebavõrdsuse küsimusi, mistõttu õpetajal on vähe informatsiooni, selgitamaks õpilastele soolise võrdõiguslikkuse olemust ja eesmärke ühiskonna eri tasanditel.¹⁹

1.3. Eesti olukord – õiguslik taust, õpetajaskonna ettevalmistus soolise ebavõrdsuse märkamiseks ja rahvusvahelised soovitusel

1.3.1. Soolise võrdõiguslikkuse edendamise õiguslikud alused

Eestis on mitme seadusega loodud õiguslik alus sihipäraseks soolist ebavõrdsust vähendavaks ja võrdõiguslikkust edendavaks tegevuseks haridusvaldkonnas. Soolise võrdõiguslikkuse seaduse § 10 kohaselt peavad haridus- ja teadusasutused lisaks naiste ja meeste võrdse kohtlemise normi järgimisele kutsenõustamisel, hariduse omandamisel, eri- ja kutsealasel täiendamisel ja ümberõppel ka silmas pidama seda, et **õppekavad, kasutatav õppematerjal** ja läbiviidavad **uuringud** aitaksid kaasa naiste ja meeste ebavõrdsuse kaotamisele ja võrdõiguslikkuse edendamisele.²⁰

¹⁶ Liu, S., Liu, P., Wang, M., & Zhang, B. (2020). Effectiveness of stereotype threat interventions: A metaanalytic review. *Journal of Applied Psychology*. <https://doi.org/10.1037/apl0000770>

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Geoff F. Kaufman, Lisa K. Libby. Changing Beliefs and Behavior Through Experience-Taking.. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2012; DOI: [10.1037/a0027525](https://doi.org/10.1037/a0027525)

¹⁹ Tainio, L., Teräs, T. (2010) Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa

<https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/sukupuolijäsennys-perusopetuksen-oppikirjoissa>

²⁰ Soolise võrdõiguslikkuse seadus RT I, 30.06.2023, 72

Soolisele võrdõiguslikkusele kui üldhariduskooli alusväärtusele viidatakse Põhikooli ja gümnaasiumiseaduses²¹, Põhikooli riiklikus õppekavas²² ja Gümnaasiumi riiklikus õppekavas²³, HTM määruses „Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti“²⁴. Määruses on rõhutatud, et õppekirjanduse loomisel lähtutakse põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse §-s 3 ja riiklike õppekavade üldosas nimetatud hariduse alusväärtustest.

2016. aastal käivitatud põhikooli ja gümnaasiumi ainekavade arendamise lähteülesande seletuskirjas²⁵ on nimetatud vajadus „seostada valdkonnapädevus õppekava üldosas kirjeldatud alusväärtuste ja üldpädevustega selliselt, et valdkonnapädevuse arengu toetamisel toimuks ka väärtuskasvatus ning üldpädevuste arengu toetamine“.

Alusväärtusi on õppekavades nimetatud äärmiselt palju. Eesti Vabariigi põhiseaduses, ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, lapse õiguste konventsioonis ning Euroopa Liidu alusdokumentides nimetatud väärtusele on õppekavades lisaks loetletud 17 väärtust, mille hulka kuulub ka sooline võrdõiguslikkus.

2023. aastal kinnitati Vabariigi Valitsuse määrustega²⁶,²⁷ uued põhikooli ja gümnaasiumi riiklikud õppekavad. Hariduse alusväärtuste loetelus muudatusi ei tehtud.

On selge, et iga dokumendi üldosa väljendab tüüpiliselt ideaale, põhimõtteid ja üldeesmärke, mis peaksid koordineerima alamdokumentide, antud juhul siis ainekavade taotletavaid õppe-eesmärke. Õppekava katsetamise kohta koostatud aruandes²⁸ väärtuste teemat ja seda, kas valdkonnapädevused on seostatud nimetatud väärtustega, või milles siis väärtused/eesmärgid, mille poole püüelda, seisnevad, ei ole kahjuks puudutatud.

Kuigi sooliselt stereotüüpsete seisukohtade ja kuvandite levitamise vältimine on õpikute läbivaatamisel olulise tähtsusega ning Eesti põhikooli ja gümnaasiumi õppekavad määratlevad soolist võrdõiguslikkust kui hariduse põhiväärtust, puudub tegelikkuses mehhanism, mis takistaks soolisi stereotüüpe vahendavate õpikute jõudmist lasteni.

Kuni 2016. aastani kehtinud nõuetes õppekirjandusele oli sõnaselgelt nõutud sooliste stereotüüpide vältimist (HTM määrus 2012): „Õppekirjandus lähtub õppekava üldosas nimetatud alusväärtustest, sh arvestab mitmekultuurilisuse põhimõtet, väldib stereotüüpe, mis õhutavad soolisi, rahvuslikke,

²¹ Põhikooli ja gümnaasiumiseadus, § 3 (RT I 2010, 41, 240) RT I, 01.03.2023, 27

²² Põhikooli riiklik õppekava, § 2 RT I, 08.03.2023, 5

²³ Gümnaasiumi riiklik õppekava, § 2 RT I, 08.03.2023, 6

²⁴ HTM määrus „Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduseretsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti RT I, 29.03.2016, 1

²⁵ Vabariigi Valitsuse määruse „Vabariigi Valitsuse määruste muutmise seoses riiklike õppekavade kaasajastamisega“ eelnõu seletuskiri

https://oppekava.ee/wp-content/uploads/2023/02/VV_m22ruse_seletuskiri.pdf

²⁶ Põhikooli riiklik õppekava RT I, 08.03.2023, 5

²⁷ Gümnaasiumi riiklik õppekava RT I, 08.03.2023, 6

²⁸ Vanari, K.; Lamesoo, K.; Poll, K.; Leppik, K. (2021). Lõpparuanne projektile “Riikliku õppekava katsetamise uuringu läbiviimine”. Tallinna Ülikool. Tartu Ülikool. https://oppekava.ee/wp-content/uploads/2022/02/ROK-katsetuse-lopparuanne_2020-_TU_TLU-marts2021.pdf

usulisi, kultuurilisi või rassilisi eelarvamusi²⁹ Alates 2016. aastast kehtima hakanud määruses on aga üldsõnaliselt nõutud vaid lähtumist riiklikes õppekavades nimetatud hariduse alusväärtustest.³⁰

1.3.2. Eesti õpetajate ettevalmistus soolise võrdsuse käsitlemiseks koolis

Autonoomsed õpetajad lahendavad selle keeruka ülesande – õpitulemuste seostamine väärtustega – lihtsalt, õpetades lastele väärtusi üldse ja Eesti ühiskonna väärtusi ilmselgelt nii, nagu nad seda ise mõistavad või õigeks peavad. Seega on õpetaja see võtmeisik, kelle õlule jääb ühiskonna poolt (seadusega) seatud eesmärkide elluviimine ja õpilaste väärtushoiakute kujundamine.

Küsimuseks jääb, kui valmis õpetaja selleks on?

Eestis on soolise võrdõiguslikkuse alase teadlikkuse tõstmiseks õpetajate hulgas viimase kümne aasta jooksul läbi viidud mitmeid projekte. Need on hõlmanud koolitusi, uuringuid, õppematerjalide koostamist, temaatiliste seminaride-konverentside korraldamist jpm. Enamasti on need olnud rahastatud välisrahadest ja ellu viidud mittetulundussektori organisatsioonide poolt eelmise aastakümneni esimesel poolel.

Praxis on Sotsiaalministeeriumi tellimisel kaardistanud perioodil 2012–2022 tehtud uuringud õpetajate teadmistest, hoiakutest ning soolise võrdõiguslikkuse alase teadlikkuse ja pädevuse tõstmisele suunatud projektidest ja arendustegevustest.³¹ Ülevaatest selgub, et soolise võrdõiguslikkuse teemasid 2020/2021. ja 2021/2022. õppeaastatel toimunud õpetajakoolituste tasemeõppe erialade õppekavades välja toodud ei ole. Mitme õppekava eesmärgina on seatud ja õpiväljundites välja toodud küll õpilase individuaalsete eripäradega arvestamist, kuid seda ei saa uurijate arvates pidada seotuks soolise võrdsuse põhimõtte õpetamisega. Kui soolisuse teema seotaks lapse individuaalsete eripäradega, tekiks oht, et soolisest võrdsusest ei räägita, vaid halvimal juhul kinnistatakse soostereotüüpe või õigustatakse soolist diskrimineerimist³².

Soolise võrdõiguslikkuse temaatika kajastamine õpetajahariduse õppekavades sisuliselt puudub ning kui neid teemasid ka erinevates õppeainetes või täienduskoolitustes kajastatakse, sõltub see iga lektori individuaalsest nägemusest, kas ja kuidas teemat kursuse raames käsitleda.

2012. aastal selgus³³, et õpetajate teadlikkus soolisest võrdõiguslikkusest ja sellega seotud teemadest sõltus pigem isiklikust huvist ja hoiakutest, sest õpetajakoolituses soolise ebavõrdsuse teemat süsteemselt ei käsitletud. On keeruline öelda, kui võrd olukord tänaseks muutunud on, sest peale paariaastast teemakohaste valikainete pakkumist Tartu ja Tallinna ülikoolis, on needki kursused tänaseks lõppenud. Üpris tõenäoliselt langevad paljude õpetajate teadmised, arvamused ja hoiakud

²⁹HTM määrus 11.08.2010 nr 41 RT I 2010, 56, 368 Õpikutele, tööraamatutele, töövihikutele ja muule õppekirjandusele, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad nõuded HTM määrus

³⁰ HTM määrus 2016, RT I, 29.03.2016, 1 <https://www.riigiteataja.ee/akt/129032016001>

³¹ Anniste, K., Haugas, S. ja Sepper, M. (2021). Eelanalüüs soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise temaatika lõimimiseks õpetajate baas- ja täienduskoolitusesse. Praxis. aadressil <https://www.praxis.ee/tood/eelanaluus-soolise-vordõiguslikkuse-ja-vordse-kohtlemise-temaatika-loimimiseks-opetajate-baas-ja-taienduskooolitusesse/>

³² *Ibid.*

³³ Kütt, R. ja Papp, Ü.-M. (2012) Soolist ebavõrdsust märgatakse, probleemiks ei peeta ja lahendusi ei teata – Eesti õpetajate hoiakud ja arvamused seoses soolise võrdõiguslikkusega“. Kogumikus Papp, Ü.-M. (toim.) (2012). Kas õpilased või poisid ja tüdrukud? Uurimus Eesti õpetajate ja haridustöötajate valmisolekust sootundlikuks õpetamiseks ja kasvatamiseks. Tallinn: ENÜ

kokku elanikkonna omadega, mis ilmekalt peegelduvad regulaarselt läbiviidavates soolise võrdõiguslikkuse monitooringutes – arvamusküsitlustes.³⁴

Uuringuid ja küsitlusi Eesti õpetajate teadlikkusest ja hoiakutest soolise võrdõiguslikkuse edendamise suhtes pole viimasel aastakümnel läbi viidud. Kahekümne aasta jooksul pole ka soolise võrdõiguslikkuse nõukogu koostanud mingisuguseid soovitusi poliitikutele, et analüüsida Eesti haridusvaldkonda iseloomustavaid soolõhesid ja nende põhjuseid, kuigi soolise palgalõhe probleem on juba aastakümneid avalikkuses teadvustatud.

2016. aasta Praxise uuringu „Eesti üliõpilaste soolise võrdõiguslikkuse alane teadlikkus, hoiakud ja kogemused“³⁵ raames viidi läbi poolstruktureeritud fookusrühma intervjuu 8 tegevõpetajaga. Intervjueeritavad väitsid, et nende arvates pole üks sugu tähtsam kui teine, aga tunnistasid, et annavad tüdrukutele lisaülesandeid ja pööravad tunnis poistele rohkem tähelepanu, et toetada tüdrukuid ja poisse eristavaid käitumismustreid.

Kui 2018. aastal uuriti haridustöötajate seisukohti inimõiguste ja inimõiguste alusväärtuste käsitlemisest Eesti koolis ja hariduspoliitilistes dokumentides³⁶, selgus soolise võrdõiguslikkuse mõiste tõlgendamine hoopis erinevas tähenduses: „sugudevaheliste erisuste ja sooneutraalsuse tolereerimisena“, „soostereotüüpide hägustumisena“ ning „n-ö poisilike tüdrukute (ja ka vastupidi) ehk kogu LGBT+ soo ja seksuaalsuse spektri suurema aktsepteerimisena“.

Vaatamata soolise lõhe tunnistamisele hariduses, puudub haridusvaldkonnas ühtne arusaam, millist rolli võib haridus mängida soolises sotsialiseerumises ja millisel määral, kui üldse, peaks haridussüsteemis tegelema soolise ebavõrdsuse vähendamise ja võrdõiguslikkuse edendamise küsimustega. Tüdrukute ja poiste erinevusi haridustulemustes küll tunnistatakse³⁷ ja avaldatakse EK haridusvaldkonna monitooringutes³⁸, aga avalikus inforuumis neid ja erisuste võimalikke põhjuseid palju ei peegeldata.

Kuigi soolise võrdsuse küsimusi haridusvaldkonnas kajastab teabeportaal „Haridus ja sugu“³⁹, pole sellel toimetust, mis tagaks pidevat info uuendamist või referatiivseid ülevaateid rahvusvahelistest soolisuse ja hariduse teemalistest uuringutest. Nii ei pruugi näiteks õpetajaskonnani jõuda ka Euroopa Komisjoni tellitud mahukas uuring soolistatud käitumisest ja selle mõjust haridustulemustele, keskendudes eriti poiste ja noormeeste haridustulemustele⁴⁰, milles kummutatakse hulk kehtivaid müüte ja stereotüüpe, mis meie avalikus inforuumis on levinud.

³⁴ Soolise võrdõiguslikkuse monitooring. 2022. Kantar Emor. <https://sm.ee/media/2741/download>;

³⁵ Anniste, K., Batueva, V., Biin, H., Mägi, E., Osila, L. ja Turk, P. 2016. Eesti üliõpilaste soolise võrdõiguslikkuse alane teadlikkus, hoiakud ja kogemused. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis

³⁶ https://humanrights.ee/app/uploads/2018/11/io_lopparuanne.pdf

³⁷ Valk, A. (2017). Soolised lõhed hariduses. Haridus- ja Teadusministeerium. Allika aadress https://www.hm.ee/sites/default/files/haridusmin_soolised_lohed_hariduses.pdf

³⁸ European Commission. Education and Training Monitor 2022.

<https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2022/et/country-reports/estonia.html>

³⁹ Haridus ja sugu. <https://www.haridusjasugu.ee/about/>

⁴⁰ Staring, F., Donlevy, V. ja Day, L. (2021). Study on gender behaviour and its impact on education outcomes (with a special focus on the performance of boys and young men in education): final report . Euroopa Komisjoni hariduse, noorte, spordi ja kultuuri peadirektoraat. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/509505>

Haridussüsteemi alusväärtuse kohaselt peaks Eestigi püüdma selle poole, et tütarlapsed ja noormehed saavutaksid võrdsemad haridustulemused ning võrdsema staatuse tööturul.

1.3.3. Õpikute kirjastamine ja hariduspoliitilised soovitusel Eestile – kuidas neid kokku viia?

Alates 2008. aastast kaotati ainekomisjonide kontrolliv roll õpikute üle, liberaliseeriti kogu õpikute turu ja kirjastused ise jäid vastutama selle eest, et õpikud vastaksid riiklikele õppekavadele ning läbiksid retsenseerimise.

Eestis käsitletakse haridus- ja teadusministri määruse⁴¹ §-s 4 hariduskirjastajate tegevust. Selleks, et nende õpikud kinnitatakse ja seega lisatakse õppematerjalide hulka, mille seast koolid ja õpetajad saavad vabalt valida, peavad hariduskirjastajad esitama oma õpikute ettepaneku kahele retsensendile kontrollimiseks.

Neil kahel retsensendil, kes on tavaliselt töötavad või pensionil olevad õpetajad, palutakse kontrollida, kas õpiku sisu vastab haridus- ja teadusministri määruses üksikasjalikult kirjeldatud nõuetele. Eelkõige peavad retsensendid kinnitama, et õpikus sisalduv teave on eakohane, vastab riiklikele õppekavadele ja aitab kaasa "õpilase moraalsele, füüsilisele ja sotsiaalsele arengule". Üks retsensendist peab kuuluma aineühendusse ning tema retsensioon peab sisaldama ka praktilist informatsiooni õppekirjanduse õppetegevuses kasutatavuse kohta.

Reaalselt on lõplik kontroll õpiku kvaliteedi ja oma kooli õppekavale vastavuse üle õpiku tegelikul kasutajal – õpetajal. Õpetajate valikukriteeriume õpikute ja õppematerjalide valimiseks pole seni Eestis uuritud. Nagu iga hindamine, on seegi väga subjektiivne, eriti siis, kui puuduvad vastavad hindamismudelid või kontrollnimekirjad. Vähesed uurimused, mis Eesti õpetajate seas on tehtud õppevara valikupõhimõtete ja eesmärkide väljaselgitamiseks, väärtuselisi eesmärke ei puuduta.

Õhku jääb seega ka küsimus kümnetest erinevatest väärtustest, mida iga aine õpetamisel õpetaja silmas peab pidama.

Need õpetajad, kes õpetavad 2–5 erinevat õppeainet, peaksid olema kompetentsed kõigi ainete õpikute kasutamisel ning oskama seostada käsitletavaid teemasid vähemalt riiklikes õppekavades nimetatud 17 hariduse alusväärtusega. Toetuda saavad nad järelikult ainult õpikutele, mille autorid nimetatud alusväärtustes ja nende olemuses ka realses elus orienteeruvad.

OECD aruandes on Eestile öeldud: „Sooga seotud normid kerkivad sageli esile varajases eluetapis ja neid säilitatakse stereotüüpsete haridusteedega, mille poisid ja tüdrukud endale sageli valivad. Seega võiks soolõime hariduses olla Eestis eriti võimas vahend noorema põlvkonna arusaama muutmiseks. Sellel põhjusel on oluline jälgida, et õpetajad ja õppematerjalid ei aitaks kaasa traditsiooniliste soonormide säilitamisele.

⁴¹HTM määrus Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduseretsenseerimisele ja retsensendidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti RT I, 29.03.2016, 1

Seda aitaks saavutada süstemaatiline soolise võrdõiguslikkusega seotud eel- ja täiendkoolitus kõigil haridustasemetel töötavatele õpetajatele, aga ka karjäärinõustajatele ja noorsootöötajatele, kuna nemad suudavad otseselt mõjutada noorte karjäärivalikuid.

Samuti on oluline integreerida sooline võrdõiguslikkus kogu õppekavasse, sealhulgas konkreetsetesse õppeainetesse, nagu näiteks ühiskonnaõpetus, et ennetada teadlikke ja alateadlikke soostereotüüpe kinnistavate veendumuse edasiandmist, eelkõige tütarlaste ja naiste suhtes.⁴²

Gümnaasiumi uuendatud õppekava sotsiaalainete ainevaldkonna kirjeldust ja valdkonnasisest lõimingut puudutavas sissejuhatavas osas on tekst:⁴³

„Sotsiaalainetes käsitletakse inimese ja ühiskonna toimimist minevikus ning tänapäeval.

Sotsiaalainete vahendusel areneb võime näha ühiskonna arengus erinevaid seoseid ning teha teadlikke valikuid, lähtudes ühiskondlikest väärtustest, normidest ja reeglitest; toimida kõlbelise ja vastutustundliku inimesena ning ühiskonnaliikmena.

Sotsiaalainete teemade käsitlemisega toetatakse soolise võrdõiguslikkuse edendamist ühiskonnas.“

Seega langeb vastutus õppematerjalide ja õpikute koostajatele ja õpetajatele, kes peavad leidma tasakaalu kehtivate soonormide ja vabu valikuid piiravate stereotüüpide vahendamise ning nende muutmise vajaduse vahel.

Õpikute koostamine on koostööprotsess, millesse on kaasatud või vähemalt peaks olema kaasatud: ainevaldkonna spetsialist – tagamaks, et lähenemine ja selgitused on täpsed; õppekavaekspert – tagamaks, et raamatud on kooskõlas õppekava eesmärkidega; õpetajad, kellel on laialdane kooli- ja klassikogemus. Võtmetähtsusega on toimetajad, kes töötavad peamiselt autoritega ning vastutavad käsikirjade tellimise ja hankimise eest. Sisutoimetajad peavad jälgima, et iga teos vastaks vajalikele õppekava ja pedagoogilistele nõuetele. Samuti valib enamasti toimetaja koostöös kunstilise kujundaja ja illustraatoriga sobivad pildid/fotod ja kirjatüübid.

On oluline, et graafilised disainerid pööraksid tähelepanu sellistele küsimustele nagu soolisuse võrdne kujutamine ja soostereotüüpide vältimine õpikutes, et takistada eelarvamuste edastamist.

Allpool antakse ülevaade ja hinnang sellele, kas ja kuidas Eesti põhikooli esimese astme õpikud vahendavad soostereotüüpe ja kuidas käsitletakse soolise võrdsuse/ebavõrdsuse teemat põhikooli ning gümnaasiumi inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikutes.

⁴² OECD (2022) The Economic Case for More Gender Equality in Estonia <https://doi.org/10.1787/299d93b1-en>

⁴³ <https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pageId=211454788>

II. Projekti „Soostereotüüpideta haridus = võrdsemad ja avaramad võimalused noortele“ elluviimise alusuuringud

2.1. Sooliste aspektide uurimisest õppematerjalides ja õpikutes

Domineerivateks mehelikkuse ja naiselikkuse väljendusviisideks ja käitumismustriteks on need hoiakud, normid, stereotüübid, rollid ja tavad, mida naised ja mehed peaksid järgima või milles nad peaksid osalema. Need kirjutamata ja sageli alateadlikult omandatud soonormid ja tavad toimivad ühiskonna kõikidel tasanditel: riigi ja riigipoolse elukorralduse süsteemi ning poliitika tasandil (makrotasand), organisatsioonide ja institutsioonide tasandil (mesotasand) ning inimestevahelisel ja individuaalsel tasandil (mikrotasand) ning muudes valdkondades.

Õpikute tekstides ja illustratsioonides ilmnevaid norme ja ootusi naistele ja meestele püütakse nähtavaks teha nii kvantitatiivsete sisuanalüüsi meetodite kui ka kvalitatiivsete tekstianalüüsi meetodite abil.

Sotsiaalselt omandatud ja igas ühiskonnas valdavalt domineerivad naiselikkuse-mehelikkuse vormid ei ole iseenesest alati kahjulikud ja/või probleemiks kõikides valdkondades ja situatsioonides. Siiski võivad need oma dihhotoomiaga (mehed ja mittemehed e. naised) aidata säilitada soolist ebavõrdsust ning luua või õigustada võimu ja privileege, mis meestel kui grupil on naiste kui grupi suhtes ning mida mehed omavad enda isiklikes suhetes naistega. Kõige äärmuslikumas väljenduses ja kahjulikumalt aitavad need domineerivad mehelikkuse vormid kaasa meeste vägivaldale naiste vastu.

Sooliste erisuste ja sooliste identiteetide mõjutegurite väljaselgitamisel õpikutes toetutakse eelkõige õppematerjalide **tegelaste/tegelaskujude analüüsimisele** pea kõigis soosüsteemi aspektides, et märgata hierarhia, võimu, staatuse, rollide ja isikuomaduste konstrueerimist. Õpikute uuringutes keskendutakse eelkõige sellistele **soosüsteemi aspektidele**, mis soolist ebavõrdsust ja erinevat staatust alal hoiavad.

Näiteks **võimu tasandil** saadab **tegelaskujude arvuline esindatus** sõnumi sellest, kes on tähtsamad, kes vähemtähtsamad. Tekstidest ja illustratsioonidest ilmneb, kes on olnud ja on valitsejad, kes valitsetavad, kes keda kontrollib, kellele on lubatud vägivald jms.

Soorollide kaudu tehakse tavaliselt selgeks, kuidas ühiskonna soosüsteemis on naiste ja meeste vahel jagatud **tegevusvaldkonnad ja vastutus**: kes töötavad väljaspool kodu, kes seotud koduse sfääriga, kuidas soo alusel jagunevad tasuline ja tasuta töö, ametid ja elukutsed tööturul.

Keele ja soolisuse uurimise üheks oluliseks fookuseks on olnud sooliselt markeeritud ametinimetuste kasutamine. Elukutseid ja ametivaldkondi puudutav sõnavara annab märku sugude traditsioonilisest tööjaotusest ning ebavõrdsusest ametite valimisel ja näitab, et soorollid on ühiskonna mõtteruumi sügavalt kinnistunu.

Soolisuse representeerimise uuringud, mis selgitavad välja vastanduvad maskuliinsuste ja feminiinsuste eristamised tekstis ja illustratsioonides, peegeldavad ka soonorme, soogruppide

omavahelist kokku või lahku kuulumist, stereotüüpe ja eelarvamusi sugude staatuses ning hierarhiasuhetes.

Näiteks olulisemad soolisuse representeerimise võtted hõlmavad:

- a) rollide jaotamist – esitatakse naise ja mehe, tüdrukuid ja poisse traditsioonilistes soorollides. Näiteks meestele omistatakse sageli aktiivseid ja domineerivaid rolle, samas kui naistele omistatakse passiivseid ja abistavaid rolle. Selline nn soorollide jaotamine võib kinnistada soolisi stereotüüpe;
- b) tegelastele iseloomulike omaduste ja käitumise kujutamist vastavalt soostereotüüpidele. Näiteks mehi kujutatakse sageli tugevate, riskivate ja konkurentsivõimelistena, samas kui naisi kujutatakse sageli hoolivate, emotsionaalsete ja kodusfääri suunatudena. Selline kujutamine võib mõjutada ühiskonna arusaama naiste ja meeste omadustest ja käitumisest;
- c) sõnavalikut ja keelelist väljendusviisi – kasutatakse erinevaid sõnu, väljendeid ja keelestruktuure, mis seostuvad kindlate soorollidega. Näiteks võidakse kasutada meeste ja naiste kohta erinevaid omadussõnu või kasutada meessoolisust kui üldist standardit;
- d) visuaalset esitusviisi: näiteks kehakeel, riietus, juuste stiil ja meik võivad aidata luua ja kujundada soolist identiteeti ja edastada soolisi stereotüüpe.

Konstruktivistlikud uurimused õpikus kasutatavatest ülesannetest, testidest, keelest, diskursustest ja sümbolilistest tähendustest toovad ilmsiks nende võimalikud mõjud sooidentiteetide arengule, enesekuvanditele.

Õpikute analüüsimisel selgitatakse välja, millised tegelaskujud on sooliselt määratletud, milliste tegevustega seotult sugusid esitatakse ja millistega eristatakse, kuivõrd nähtavad on eri soost tegelased, mille poolest erinevad poiste ja tüdrukute või naiste ja meeste tegevuskohad, milliseid võimusuhteid esitatakse. Näiteks analüüsitakse, keda kujutatakse abivajajana, keda aitajana, keda tegutsemise subjektina, keda objektina, kelle tegevust toetab tehnika ja milline. Võrreldakse, millised tegevused väljendavad kõrgemat staatust ja millise soogrupiga need seotud on, hinnates seda, kas seosed on stereotüüpsed või mitte.

Analüüsiga saab näha keele näilisest neutraalsusest sügavamale, kui analüüsida väiksemaid keelekomponente (nimesid, asesõnade kasutamist isikunimede asemel, -mees-liitega ja naissugu määratlevate liidetega sõnade esinemissagedust jms).

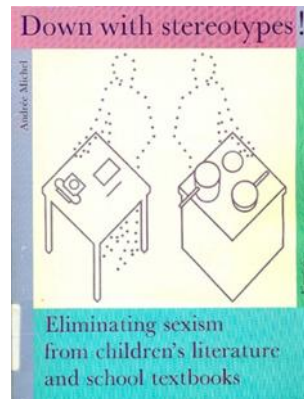
Illustratsioonide puhul saab statistiliste andmete alusel võrrelda sooliselt sildistatud tegevusi, sugupoolte nähtavust ja võimusuhte väljendamist.

Näiteks võib võrrelda, kui suured on pildid, millel kujutatakse ühest või teisest soost tegelasi; kuidas on tegelased riietatud – kas riietus on seotud ametiga, tegevusega, võimu või suhtelise tähtsusega; kes on rohkem nähtaval – poisid või tüdrukud, naised või mehed ja miks. Kellel on võim ja mis tüüpi see on? Millele on võimujaoitus üles ehitatud ja kuidas seda on peegeldatud?

Rahvusvahelised ja muudes maades läbiviidud uuringud alates 1970ndatest on täheldanud, et õppevara analüüsitud tulemused on rabavalt sarnased ja ei sõltu uuritavast riigist, selle arengutasemest, kooliastmest, õppeainest ega uuringu toimumise ajast. Ühiseks nimetajaks uuringutulemustes on naiste alaesindatus ja sugude soostereotüüpsel viisil kujutamine.

Uurijad järeldavad, et sooline ebavõrdsus, mis avaldub õpikutes ja õppematerjalides keele ja muude mitteverbaalsete kujundite kaudu, peegeldab soolist ebavõrdsust ühiskonnas, kus meeste seisukohti ja kujutamist eelistatakse naistele. Igasugune tajutav meeste ning meestega seotu domineerimine õppematerjalides mõjutab tõenäoliselt õppijate arusaamu soolisusest ja muudab naistegelased nähtamatuks.

Erandiks soolise võrdõiguslikkuse saavutamisel on Põhjamaad. Rootsis on mindud nii kaugele, et õpikud edendavad ja esitlevad soolist võrdsust enam, kui seda päris elus kohata võib.⁴⁴ See on ka üheks meetodiks, kuidas ühiskonnas kehtivaid piiravaid soonorme muuta.

2.2. Eesti uuringud soostereotüüpidest koolõpikutes

Üheks esimeseks õppematerjalide uuringuks, mis keskendus soolisuse kujutamise aspektidele, on 2002. aasta artiklikogumik „Soorollid õppekirjanduses“⁴⁵. Üldjoontes jõudsid kõik autorid järeldusele, et mehi ja naisi kujutatakse läbivalt stereotüüpsetes soorollides, naiste osakaal õpikutes moodustab meeste omast ligikaudu vaid 1/5, tähelepanu on selgelt meeste arvamusel, tegevustel ja saavutustel ning nende suuremat väärtustamist rõhutab ka valitud keelekasutus. Lisaks meestekesksusele leiti analüüsitud õpikud olevat ka eliidi- ja rahvusriigikesksed, mis veelgi võimendas (teatud rollides) meeste domineerimist. Uuringust näiteks ilmsid:

- ühe või teise sugupoole nähtamatus (täppis- või loodusteaduste õpikus puudusid näiteks naissoost teadlased)
- stereotüüpsete soorollide esindatus ja kuvandid
- materjali, vaadete, seisukohtade esitamine ainult ühe huvigrupi/soogrupi seisukohalt
- tegelikkusele mittevastavus (mingite teemade mahavaikimine, teiste esiletõstmine)
- poiste ja tüdrukute, naiste ja meeste vastandamine

⁴⁴ Blumberg, R. (2007). Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for All by 2015: will we make it. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155509e.pdf>

⁴⁵ „Soorollid õppekirjanduses“. Tartu Ülikooli Pedagoogika osakonna väljaanne (Mikk 2002). 80

- keelekasutuses nn maskuliinsete terminite kasutamine, mehelik väljendusviis, vs. naiselik keelekasutus.⁴⁶

Kogumikus on toodud õpikute analüüsimiseks kasutatav kodeerimisjuhend.⁴⁷

V. Kalmuse doktoritöös⁴⁸ on järeltatud, et analüüsitud 9. klassi **inimese- ja kodanikuõpetuse õpikud** (1997–1999) ei avardanud õpilaste arusaamu soorollidest, ei kujundanud sugude võrdsust soosivaid hoiakuid ega pakkunud ka võimalust arutelude läbiviimiseks. Õpikud pigem moonutasid sotsiaalset reaalsust, vaikisid esile kerkivatest probleemidest ning propageerisid traditsioonilisi soorolle. Uurimuse autor oletab, et püüti vältida igasugust seost okupatsioonieagsete võrdsusdeklaratsioonide ja feminismiga ning toetuti käepärastele patriarhaalsetele ideoloogiatele, mis võeti üle eelmise vabariigi perioodil kehtinutest.

Eestis on analüüsitud, millist ealist ja soolist identiteeti aitavad konstrueerida ajakirjad Täheke ja Stiina⁴⁹, kuidas on kujutatud naisi ja mehi 7. klassi inglise keele õpikutes⁵⁰. Uuritud on seda, kuidas kujundatakse ilukirjandusliku keele abil väikeste poiste ja tüdrukute arusaama ühiskonnas kehtivatest soorollidest ning kas raamatud aitavad kaasa soorollide taastootmisele või hoopis nende lõhkumisele^{51, 52}.

2009.–2010. aastal uuriti, kuidas on ajaloo⁵³ ja ühiskonnaõpetuse⁵⁴ õpikute narratiivides naisi ja mehi kujutatud ning kui sageli ja millises kontekstis esinevad eri soost isikud õpikute illustatsioonides, tekstides ja harjutustes. Ühtlasi pöörati tähelepanu sooaspektile ka õpikute keelekasutuses. Analüüsides selgus, et domineerima oli jäänud traditsiooniline meestekeskus. Välja töötati soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ajaloo⁵⁵ ning ühiskonnaõpetuse⁵⁶ õpikutes ja õppes.

⁴⁶ Mikk, Jaan. Toim. Soorollid õppekirjanduses. Tartu Ülikooli Pedagoogikaosakonna väljaanne nr. 12, 282 lk. Tartu, 2002. Allalaaditav: <http://www.enut.ee/lisa/soorollid.pdf>

⁴⁷ Kalmus, V., Richards J., Mikk, J. (2002). Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seisukohast. In: Mikk, J. (Ed.). Soorollid õppekirjanduses. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakonna väljaanne, nr. 12
<https://www.enut.ee/files/soorollid-oppekirjanduses.pdf>

⁴⁸ Kalmus, V. (2003). School Textbooks in the Field of Socialisation. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. The dynamics of gender representations in the context of Estonian social transformations

(2018-05-11) Talves, Kairi; Kalmus, Veronika, juhendaja; Tartu Ülikool. Sotsiaalteaduste valdkond

⁴⁹ Kiviselg, Kerttu-Kaisa 2004. Identiteedi konstrueerimine: ajakirjade Täheke ja Stiina näitel. – Akadeemia, nr 3, lk 634–646.

⁵⁰ Salakka, Maive. 2007. Meessoost ja naissoost isikute kujutamine 7. klassi inglise keele õpikutes "I Love English 5" ja "Enterprise 2". BA thesis. Department of Pedagogy, University of Tartu, Tartu, Estonia

⁵¹ Kapanen, Airi 2010. Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid. – Oma Keel nr 1, lk 34–39.

⁵² Liisa Kongot (2014) Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs. <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/43778/MALiisaKongot2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵³ Aavik, Kadri 2010. Kolme keskkooli ajalooõpiku analüüs sooperspektiivist. – ENUTi Uudised, nr 19, lk 5–7

⁵⁴ Aavik, K. (2010) Sugu ühiskonnaõpetuses: kolme ühiskonnaõpetuse õpiku analüüs soolisest perspektiivist
https://enut.ee/files/SV_yhiskonnaopetuses_analyyis.pdf

⁵⁵ Soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ajalooõpikutes ja –õppes Kadri Aavik, Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

⁵⁶ Soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ühiskonnaõpetuse õpikutes ja õppes
https://enut.ee/files/soovitused_yhiskonnaopetus.pdf

Soorollide ja soostereotüüpide ilmnemist illustatsioonidel on uuritud alushariduse õppekirjanduse⁵⁷ ja põhikooli viiendate-kuuendate klasside emakeeleõpikute⁵⁸ ja inglise keele õpikute alusel.⁵⁹

Nimetatud analüüsideski selgus meessoost isikute arvuline enamus, naissoost isikute marginaalne osatähtsus õpikute tekstis ja illustatsioonidel, naissoost eeskujude puudumine ning traditsiooniline meeste kujutamine avalikus sfääris ning ja naiste kujutamine erasfääris, sagedasem viitamine tiitlitega ja kuulsatele meestele. Meestele on omistatud rohkem ameteid ning põhimõtteliselt samade tegevuste sisu on meeste ja naistel puhul erinevalt kirja pandud.

2.3. Põhikooli I kooliastme aabitsate ja õpikute analüüsi järeldused

Projekti raames analüüsiti soolisuse representeerimist kirjastuste Koolibri, Avita ja Maurus põhikooli esimese astme aabitsates ja õpikutes, kokku 13 nimetust. Koolibri ja Avita digiõpikute analüüs on avaldatud Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse veebis ning portaalis „Haridus ja sugu“.⁶⁰

Illustatsioonide osas viidi läbi kvantitatiivne ja kvalitatiivne analüüs, tekstidest käsitleti keele ja kõnekasutuse aspekte.

Põhilised aspektid, mida võrreldi, olid ühe või teise soo nähtavus, sugudele omistatud rollid, ametid ja elukutsed, omadused, tegevused ja tegevuskeskkonnad. Loendamisel ei pööratud tähelepanu sellele, kus tegelased ilmnevad, kas a) põhitekstis või b) kõrvaltekstis, c) lisainfos, d) harjutustes või ülesannetes. Sellegipoolest lubavad arvandmed teha esmased üldistavad põhijäreldused, millise pildi, rollieeskujude või kuvandi loob õpik tüdrukutest, poistest, naistest-meestest ja kas need on traditsioonilised ning stereotüüpsed, soonorme säilitavad või kaasaegsemad ning stereotüüpe kummutavad.

Enamikes õpikutes oli tegelaskujude **sooline tasakaalustamatus** selgelt tuvastatav ainuüksi mees- ja naistegelaste kujutamisel illustatsioonidel ja fotodel.

Õpikute tegelaskujude arvulised osakaalud erinevad märkimisväärselt eri haridustaseme ja ainete õpikute lõikes nii kvalitatiivsest kui ka kvantitatiivsest vaatenurgast. Näiteks võib tuua tabeli, mis peegeldab isikute kuvamist illustatsioonidel, fotodel.

Tabel 1. Nais- ja meessoost isikute kuvandite osakaal eri ainete õpikutes

⁵⁷ Maarja Murutalu. (2019) Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustatsioonidel. Bakalaureusetöö Juhendaja lektor Ülle Säälilik (PhD) Tartu ülikooli Narva kolledž. NARVA 2019

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/64643/murutal_%20maarja.bak.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁵⁸ Luik, Chris-Evelin. 2008. Soorollide kujutamine viienda ja kuuenda klassi emakeeleõpikute illustatsioonidel. MA thesis. Institute of Estonian Language and Culture, Tallinn University.

⁵⁹ Stella Tuvi (2020) Soorollide kajastamine kuuenda klassi inglise keele õpikus „I Love English IV“ magistratöö, TÜ

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/68570/tuvi_stella_ma.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁶⁰ Papp, Ü.-M. (2019) Soolisuse representeerimine põhikooli esimese astme ja 4. klassi digiõpikute illustatsioonides. <https://enut.ee/soolisuse-representeerimine-pohikooli-esimese-astme-ja-4-klassi-digiopikute-illustatsioonides/>

	Naised ja tüdrukud	Mehed ja poisid	Lõhe protsendipunktides
Aabitsad	34,3%	65,7%	31,4
Eesti keele õpikud	39,9%	60,1%	20,2
Matemaatika õpikud	42,1%	57,99%	15,8
Loodus- ja inimeseõpetuse õpikud	42,2%	57,8%	30,6

Kui nais- ja meessoost tegelaskujude esinemissageduse üldjaotus on üldstatult 40% vs. 60% meestegelaste kasuks, siis näiteks ühes aabitsas on see lõhe tunduvalt suurem – mehi ja poisse oli illustratsioonidel kujutatud kaks korda sagedamini kui naisi ja tüdrukuid. Aabitsas olid 74 pildist 39- ainult poisid ja mehed, vaid viiel pildil olid ainult naised ja tüdrukud.

Näiteks kahe kirjastuse aabitsatest ilmnes, et kõige suurem sugude arvuline erinevus oli selles, keda on kujutatud väikses grupis. Poiste ühiseid tegevusi on kujutatud kordades rohkem kui tüdrukute ühistegevusi, nii koolis, klassis kui ka vabal ajal.

Elukutsete ja ametite soostereotüüpe kinnitavad illustratsioonid, millel kuvatud teadlased, arvutispetsialistid on meessoost. Stereotüüpselt seostatakse teadustegevust meestega. See, kui teadlasi kuvatakse õpikutes ainult meeste/poiste tegevusena, võib edastada sõnumi, et teadus pole mõeldud tüdrukutele.

Enamgi veel – ka õpilastele arutlemiseks pakutud erialade piltidel on kuvatud poiste stereotüüpsed valikud. Igasugune katsetamine või luubiga asjade uurimine on poiste tegevus. See võib piirata võimalust, et tüdrukud oma enesekuvandisse võtaksid teadlaseks saamise.

Kõigist analüüsitud õpikutest võib leida erinevatel eesmärkidel lisatud illustratsioone, mis samaaegselt võivad nii vahendada kui ka vähendada ühiskonnas kehtivaid arusaamu sugudest, naistest ja meestest, poistest ja tüdrukutest ning nende vahelistest suhetest.

Kui 2002. aastal uuritud õpikutest ilmnes väga selge sooline rollijaotus kodutööde tegemisel, siis antud projekti raames vaadeldud õpikutes selliseid väga traditsioonilisi perepilte, kus ema köögis ja isa diivanil, ei leidunud ühtegi. Isegi siis, kui illustratsioon on kodutööde osas traditsiooniliselt tüüpiline, tuleb tekstist välja, et kõik lähevad emale appi. Hingelise läheduse hoidja ja kasvataja rollis on aga ikka pea alati ema. Kuigi paljud illustratsioonid iseloomustavad perede ühistegemisi ka väljaspool kodu, on valdavalt emad ja vanaemad need, kes toimetavad köögis, hoiavad haigeid lapsi, on hoolitsevad ja kasvatavad lapsi.

Isade ühistegevusi lastega on kuvatud rohkem koduvälistes tegevustes. Analüüsimisel ilmnes, et illustratsioonidel ja fotodel kuvatud **naiste ja meeste koostegevus** piirduski ainult pere- ja kodusfääriga. Väljaspool seda võis leida ainult selliseid fotosid või illustratsioone, kus naine ja mees tantsisid koos kas peo- või rahvatantsu või olid näitlejarollides.

Samalaadse järelduse saab teha ka tüdrukute ja poiste koostegevuse kohta. Kui nn representeerivatel illustratsioonidel on kujutatud eri soost lapsi tegutsemas kahekesi või väikses

grupis, on nad valdavalt seotud peresuhetega. Ka peres tehtavad tööd on stereotüüpse sõnumiga – on tööd, mida teevad pojad, mida tütred.

Alates aabitsatest on traditsioonilised soorollid paigas: naised esinevad ainult emana, vanaemana, õpetaja ja poemüüjana, vahel ka naabritädina. Naiselikkuse ja mehelikkuse vastandumine ilmneb juba aabitsapiltides: ilu ja juuksed kannavad erinevat ja eristavat tähendust kui muheda musklis mehe pildid kaminasimsil.

Vaid vähesed analüüsitud õpikud sisaldavad soolise võrdõiguslikkusega seotud positiivseid stsenaariume, käitumismustreid ja/või otsuseid.

Autorid on püüdnud lahendada õppekavas ettenähtud *sooliste erinevuste* käsitlemist (riikliku õppekavas nõutud õpiväljund!) „ mis on viinud vastuoluni illustratsioonide, analüüsiülesannete ja õpiesmärkide vahel. Näiteks on ühe õpiku parempoolsel lehel pilt tüdrukust ja poisist ning ülesanne – „Leia poisi ja tüdruku vahel erinevused, sarnasused, ja esitatakse küsimus, kas poiste ja tüdrukute vahel on rohkem erinevusi või sarnasusi, aga alles lehekülje pöördel tutvustatakse eelarvamuste, stereotüüpide mõisteid.⁶¹ Sama autori õpiku esimeses osas oli aga põhjalikult juba avatud soostereotüüpide ning bioloogilise ja sotsiaalse/psühholoogilise soo mõisteid. Selline järjestus võib olla õppijaid segadusse ajav.

Positiivseteks näideteks on autorite teadlik lähenemine soolise tasakaalu ja soolise võrdsuse küsimustele. Näiteks Kaie Kubri, Anu Palu, Marika Varese koostatud ja Koolibri kirjastuse poolt avaldatud kolme esimese klassi matemaatikaõpiku peategelasteks on tüdruk ja poiss. Nii on ülesannete juures näidatud lahendajatena nii poissi kui ka tüdrukut, kes ka omavahel suhtlevad ning teineteise teadmisi täiendavad. Samuti on sümbolitega läbivalts kasutatud kas poissi ja tüdrukut kordamööda või koos mingit matemaatika põhitõde meelde jätmas.

Nimetatud kolme matemaatikaõpikut võiks pidada kõigi vaadeldud õpikute seas soolise tasakaalu poolest parimateks näideteks ja eeskujudeks, sest illustratsioonid vahendavad nii sugude arvulise võrdsuse kui ka tüdrukute ja poiste koostöö põhimõtteid – kummutavad soostereotüüpe.

Soorolle lammutavateks võiks pidada Koolibri eesti keele õpikuid vene õppekeelega koolidele^{62, 63, 64} kus demonstreeritakse tüdrukute ja poiste koos tegutsemist, kaasaegsemaid tegelaskujusid, sh. vanavanemaid, õpetajat ning võrdsust austavaid peresuhteid jms. Need õpikud on positiivseks näiteks sellest, kuidas illustratsioonid võivad kaasa aidata soolise võrdsuse põhimõtete omandamisele.

Kogu soolise ebavõrdsuse tekke- ja taasloomise mehhanism koosneb kolmest omavahel seotud etapist: 1) kahe soogrupi eraldamine stereotüüpsete soorollide ja eelarvamuste alusel, 2) nende vastandamine, millega kaasnevad väärtuselise varjundiga hinnangud ja 3) olukorra normaliseerimine, e. sotsiaal-kultuuriliselt väljakujunenud olukorra normaalseks ja muutumatuks pidamine. Samalaadne mehhanism toimib nii reaalses elus kui õpikute materjalides.

⁶¹ Israel, H. (2022) Inimeseõpetuse tööraamat III kooliastmele, II osa, Suhtlemisest nii- ja naapidi. Maurus

⁶² Pipar, P. Koos on tore. Piia lood. Eesti keel teise keelena 1. klassile

⁶³ Pipar, P. Koos on lõbus., Janno lood Eesti keel teise keelena 2. klassile

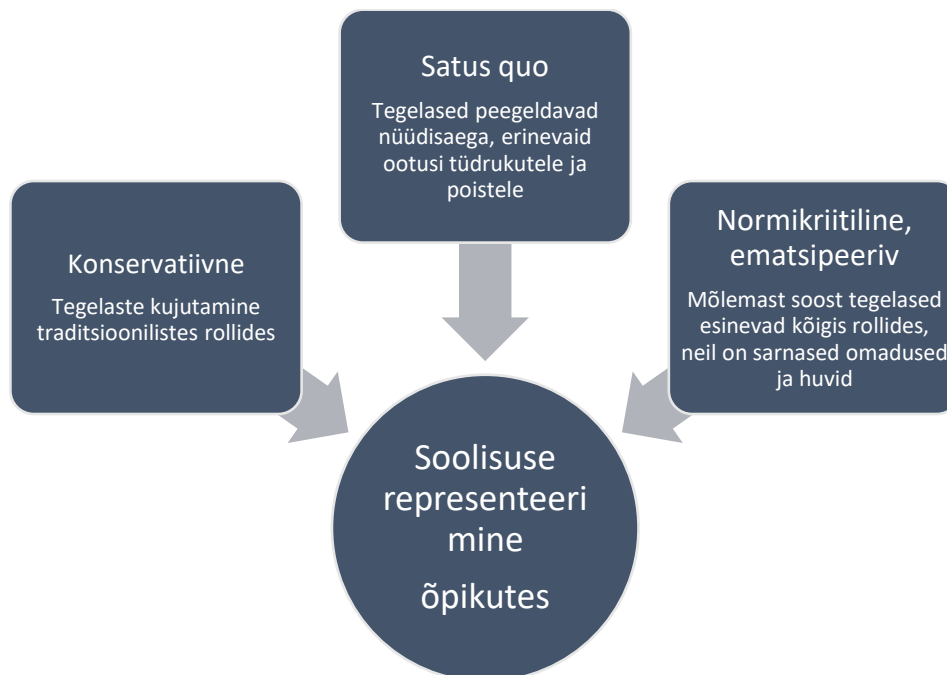
⁶⁴ Pipar, P. Koos on vahva. Sõprade seiklused. Eesti keel teise keelena 3. klassile

Kokkuvõtteks võib üldistada, et Eesti põhikoolide esimesel astmel on kasutusel eri lähenemisviisid soolisuse representeerimiseks – konservatiivne, *status quo* ja normikriitiline/emantsipeeriv lähenemine, kusjuures ükski neist ei ole soolisuse kategooria suhtes neutraalne.

Konservatiivse lähenemisviisi puhul kujutatakse tegelasi traditsiooniliselt viisil, mis ei kajasta nüüdisaegset olukorda (nt. naiste kujutamine ainult hooldaja rollis või teenusepakujana, mehed seotud tehnika ja tehnoloogiaga ning koduväliste ametitega). Sellise lähenemisega koostatud õpikutes vahendatakse õpilastele arusaamu ja ideid, et erinevatesse soogruppidesse kuuluvad isikud peavad (naasma) konservatiivsete vaadetega kooskõlas olevate ametite, rollide ja tegevuste juurde.

Status quo lähenemisviisi puhul peegeldavad õpikute tegelased ümbritsevat, olemasolevat nüüdisaegset ühiskonda, kus eri soost ühiskonnarühmad ei ole võrdselt esindatud ametite, rollide ja tegevuste lõikes (nt on õpikus peaaegu võrdne arv mehi ja naisi, kuid vähe naisi on kujutatud teadlastena). Sellise lähenemise alusel kirjutatud õpikutes näidatakse lastele, et ühiskonnas on naistele ja meestele erinevad ootused. Seega ei tundu, et teatud ametid ja rollid on mõeldud kõigile.

Normikriitilise ja emantsipeeriva lähenemise puhul on mõlema soo erinevad grupid esindatud erinevates ametites, tegevustes ja rollides ning ühistegevustes. Inimesed ei ole piiratud konservatiivsete vaadetega kooskõlas olevate tegevustega (nt võivad olla ka mehed peamised hooldajad, naised poliitikud ja ettevõtete tippjuhid vms). Sellest lähenemisviisist lähtuvad õpikud näitavad lastele ideid, et nad on olulised ja võivad järgida igasuguseid elukutseid või rolle, olenemata sellest, millisesse sotsiaalsesse soorühma nad kuuluvad.

Joonis 2. Lähenemisviisid soolisuse representeerimisele algklasside õpikutes

Teades, et osa ühiskonnagruppide kujutamine või nende puudumine erinevates tegevustes ja rollides õpikutes tähendab alati ka sõnumeid selle kohta, milline on nende gruppide tähtsus ning

mida neilt oodatakse ja mida peetakse asjakohaseks, peaksid autorid ja kirjastajad silmas pidama, kuidas nende eelistatud üldine lähenemine võib mõjutada nende lugejaid.

Siinkohal on taas asjakohane rõhutada prof. J. Miku seisukohta: „Õppekirjandus peaks näitama elu sellisena, nagu see on, kuid rohkem tõstma esile neid väärtusi, mille poole püüdlemist me ise õigeks peame“.

2.4. Soolise võrdsuse teema käsitlemine inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikutes

ÜRO ülemaailmsete säästva arengu eesmärkide⁶⁵ kohaselt peavad kõik õppurid omandama 2030. aastaks olulised teadmised kestlikust arengust ja säästvast eluviisist, inimõigustest, soolisest võrdõiguslikkusest, rahu ja vägivaldatu kultuuri edendamisest, mitmekultuurilisusest ja maailmakodanikuks olemisest. Selle eesmärgi täitmist jälgib UNESCO, kelle sõnul tähendab maailmakodanikuks olemine suuremasse kogukonda ja ühisesse inimkonda kuulumise tunnet, ja kelle arvates on oluline poliitiliste, majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste sõltuvussuhete mõistmine kohalikul, riiklikul ja globaalsel tasandil, samuti ühise vastutuse tajumine, et ehitada õiglasem, võrdsem, kestlikum ja rahulikum maailm.⁶⁶

Rahvusvaheliselt puudub soolise võrdsuse/soolise võrdõiguslikkuse mõistel ühtne selgitus: nii erinevate riikide kui ka Euroopa Liidu poliitikadokumentides on see mõiste erinevalt selgitatud ja kuigi suurem osa definitsioonidest püüab olla sooneutraalne, on üldine tendents naistele keskendumine (võrdsus valikute tegemisel ja õigustes, sooline tasakaal tööturul, töö ja pereelu parem ühildamine jne).

Eestis seevastu on seaduse tasemel sätestatud, et sooline võrdsus e. sooline võrdõiguslikkus (*gender equality*) tähendab **naiste ja meeste võrdseid õigusi, kohustusi, võimalusi ja vastutust tööelus, hariduse omandamisel ning teistes ühiskonnaelu valdkondades osalemisel**.⁶⁷

Soolise võrdsuse mõiste ei piirdu samaväärses ja võrreldavas olukorras olevate naiste ja meeste võrdse kohtlemise normi järgimisega, vaid on laiem – kui üldine hüve ja kogu ühiskonnas sugude võrdsema staatuse saavutamisele suunatud püüdlus. Just sellises tähenduses on sooline võrdsus kirja pandud meie hariduse sotsiaalse alusväärtusena ja euroopaliku ühiskonna arengueesmärgina. Soolist võrdõiguslikkust mõõdetakse tegelikkuses saavutatud tulemuste alusel.

Teise analüüsi põhieesmärgiks oli välja selgitada, kas põhikooli ja gümnaasiumi inimese- ja ühiskonnaõpikud pakuvad õpilastele teadmisi, oskusi ja hoiakuid soostereotüüpide märkamiseks, vaidlustamiseks ja kummutamiseks nii õpikutes kui ümbritsevas tegelikkuses. Kas võib loota, et õpikud vahendavad neid teadmisi, mille kaudu õpilased näevad ka variõppekava kaudu vahendatavaid väärtusi ja ootusi soorollidele, kas õpikud pakuvad võimalusi saavutada

⁶⁵ Muudame maailma. Säästva arengu tegevuskava 2030. 4.7.
https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/documents/2020-09/saastva_arengu_tegevuskava_2030_uro_et.pdf

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Soolise võrdõiguslikkuse seadus. RT I

intellektuaalne võimekus vastustada traditsioonilisi rollimudeleid ja vabastada enda identiteedi konstrueerimine aegunud rolliootustest. Kas neile antakse mõisteid ja sõnu, et teema üle arutleda?

Riiklikes õppekavades on sätestatud, et *ühiskonnaõpetusel on tähtis koht õpilaste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemises, sh ettevõtlikkus, seaduste austamine, töökus, sooline võrdõiguslikkus, vabadus, kodanikualgatus, sotsiaalne õiglus ja kodanike võrdne kohtlemine, inimõiguste austamine, mõistev suhtumine erinevustesse, tauniv suhtumine elarvamustesse, säästlik suhtumine keskkonda, lugupidav suhtumine teiste rahvaste ja maade kultuuritraditsioonidesse ning soov neid tundma õppida.*

Loomulikult on ühiskonnaõpetus tundlik teema. Hoiakute kujunemiseks vajalikke teadmisi, oskusi ja hinnanguid ei saa õpikuse lisada ega ka mitte õpetada ilma väärtushinnanguid reaalses tegelikkuses järgimata. Haridusasutused on seni siiski ainsad institutsioonid, kus saab tegeleda teadmispõhise väärtuskasvatusega, pakkudes õpilastele sotsiaalse tegelikkuse mõistmiseks vajalikke teadmisi ja analüüsi oskusi. Soolisust ja soolise võrdsuse/ebavõrdsuse teemat saab käsitleda ajaloo, sotsioloogia, sotsiaalpoliitika, antropoloogia, psühholoogia, poliitika, pedagoogika ja majandusgeograafia vaatenurgast ning seotult selliste teemadega nagu tervis ja haigused, töö, perekond, kuritegevus ja vägivald ning kultuur ja meedia.

Õpetamine ja omandamine sõltub sellest,

- kas ja kuidas soolise võrdsuse õpetamise põhimõtted on formuleeritud,
- kas kasutatavad mõisted ja teemavaldkonnad on ühtsed ja ammendavad ning
- kuidas neid süsteemselt ja läbivalt eri kooliastmete õpikutes esitatakse.

Nii arvukate mõjutegurite väljaselgitamine kõigi osapoolte vaates eeldaks sügavamalt ja detailsemat uuringut ning õpikute koostajate ning kasutajate kaasamist, ja jääb praegusest käsitlusest välja. Pealegi on varasemalt Eesti Naisteühenduste Ümarlaura (ENÜ) poolt avaldatud käsiraamat „Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuses“⁶⁸ ning selles olid toodud kehtivatele ainekavadele toetuvad metodoloogilised soovitusel soolise võrdsuse/ebavõrdsuse ja soolisuse teema käsitlemiseks ning selle lõimimise võimalustest teiste ainetega.

Käsiraamatus on ülevaatlilik mõisteraamistik soolise võrdõiguslikkuse teema käsitlemiseks ning lühiülevaade soostereotüüpide ja soorollide käsitlusviisidest soouuringutes. Õpetajatele on suunatud praktilised soovitusel erinevate soolise võrdõiguslikkuse valdkonna teemade käsitlemiseks põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse tundides, arvestades 2014. aastal kehtima hakanud riiklikke õppekavu.⁶⁹ Käsiraamatule on juurdepääs nii portaali „Haridus ja sugu“⁷⁰ kui ka e-koolikott veebidest.⁷¹

Põhimõtteliselt peaks inimese- ja ühiskonnaõpetuse raames saama teadmisi ja oskusi

⁶⁸ <https://e-koolikott.ee/et/oppematerjal/6678-Soolise-vordoiguslikkuse-teemade-kasitlemine-pohikooli-ja-gymnaasiumi-uhiskonnaopetuses>

⁶⁹ Vabariigi Valitsuse 6. jaanuari 2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava“ ja Vabariigi Valitsuse 6. jaanuari 2011. a määruse nr 2 „Gümnaasiumi riiklik õppekava“ muutmise. RT I, 29.08.2014, 18 <https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014018>

⁷⁰ Haridus ja sugu. <https://www.haridusjasugu.ee/about/>

⁷¹ <https://e-koolikott.ee/et/oppematerjal/6678-Soolise-vordoiguslikkuse-teemade-kasitlemine-pohikooli-ja-gymnaasiumi-uhiskonnaopetuses>

- soolise võrdsuse/ebavõrdsuse ilmingute ja sooaspekti märkamiseks ühiskonnas, tööturul, hariduses, koolis
- naiste ja meeste võrdse kohtlemise normide ja soolise kihistumise vaheliste erinevuste mõistmiseks ja kasutamiseks
- põhiseadusliku võrdsusõiguse ja indiviidide vahelistes õigussuhetes kehtivate õigusnormide erisustest
- korrektseks mõistekasutuseks nii juriidiliste põhiõiguste kaitsmise kui ka soolise võrdsuse edendamise kontekstis
- argumenteerimisoskuste arendamiseks
- teadmiste- ning andmepõhiste arvamuste hindamiseks ja kujundamiseks
- kehtivate piiravate soonormide kriitiliseks hindamiseks.

Kriteeriumideks, mille alusel valiti välja analüüsitavad inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikud olid:

- Kas õpikus käsitletakse sõnaselgelt soolise võrdsuse/ebavõrdsuse teemaga seotud aspekte ja mõisteid?
- Kas õpikus käsitletakse soolise segregatsiooni, soostereotüüpide ja soorollide küsimusi
- Kas õpikus käsitletakse naiste ja meeste võrdse kohtlemise teemat või naiste õiguste küsimusi?

Kirjastuste Avita, Koolibri ja Maurus põhikooli ja gümnaasiumi inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikutest valiti nimetatud kriteeriumide alusel analüüsimiseks 16 õpikut.

Õpikute analüüsimisel keskenduti eelkõige järgmistele küsimustele:

- kas õpik pakub õpilastele arusaama soolisest ebavõrdsusest/võrdsusest, arvestades ajaloolisi, sotsiaalseid, majanduslikke, juriidilisi ja kultuurilisi perspektiive ?
- kuidas on avatud soolise võrdsuse teemaga seotud mõisted ja nähtuste olemus ?
- milliseid aruteluülesandeid pakutakse õpilastele?

Õpikute analüüs võimaldas ühtlasi hinnata

- kas, ja kui detailselt soolise võrdsuse õpetamisele on õpikutes lähenetud
- kas ja kuidas on avatud naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste võrdse **kohtlemise norm** (juriidiline aspekt , mittediskrimineerimine)
- kas ja millisel määral soolise võrdsuse/ebavõrdsuse käsitlemine on toodud läbi ajaloolise / nüüdisaegse vaate (nt. traditsioonilised soorollid ja tavad minevikus ja tänapäeval) ühiskonnas
- Kas õpikus toodud tekstid ja ülesanded lisavad teadmisi, kriitilisi hoiakuid ja oskusi sooliste stereotüüpide märkamiseks ja nende mõjude analüüsimiseks.

Õpikute analüüsist ilmselgus, et soorollide ja soostereotüüpide teemat käsitletakse pigem inimese- ja perekonnaõpetuses kui ühiskonnaõpetuses, soolisust pigem bioloogilise ja sotsiaalse eristamistunnuse kui ühiskonna sotsiaalse struktuuri baaskategooriana.

Inimeseõpetuse ainekavadegi kohaselt käsitletakse soolisust eelkõige seksuaalharidusega seotud teemade kontekstis, keskendudes paarisuhetele. Seoses seksuaalkasvatuse teemadega selgitatakse üksikutes õpikutes, kuidas arusaam soorollidest mõjutab poiste ja tüdrukute, meeste ja naiste käitumist ja ootusi vastassugupoolele, mõisteid naine-mees, tütarlaps-noormees nähakse vaid

indiviidide tasandil ja erinevate sooidentiteetide aspektist. Seejuures vaidlustatakse stereotüüpe, nagu oleks kindlaid iseloomuomadusi ja käitumisnorme, mis on omased vaid ühele soole, arutletakse, miks ja kuidas toimuvad muutused meeste ja naiste rollides, ja tuuakse välja piiravate soostereotüüpide mõju individuaalsuse arenemisele.

Kõige kompaktsemalt ja sidusamalt on soo, soorollide ja soostereotüüpide teemat käsitletud 8. klassi õpikus „Tervis – minu valikud.“⁷² See on õpik, mille vastava osa läbilugemine aitaks kõigil inimeseõpetuse õpetajatel stereotüüpiseerimise teemas paremini orienteeruda. Kogu teemakäsitus jääb indiviidide vahelise suhtlemise tasandile.

Väga üldistatult võib öelda, et **inimeseõpetuse ja ühiskonnaõpetuse omavaheline seos** jääb nõrgaks. Kui inimeseõpetuses käsitletakse eriala- ja kutsevaliku küsimusi, rõhutatakse eelkõige õpilaste enesemääratlust, iseloomu, sobivust ühe või teistlaadse töö tegemiseks, siis äärmiselt harva käsitletakse ühiskonnapoolseid barjääre või võimaluste ebavõrdsust, mis on olemuslikult ühiskonnaõpetuse teemavaldkond. Nii mõneski tekstis kasutatakse inimese enesehinnangu selgitamisel mõistet „ühiskonnapoolsed ootused“, aga nende sisulist olemust ja näitlikustamist pole eriti leida.

Päris praktiliselt oleks ju vaja isegi põhikooli lõpetajal teada, milles seisneb mittediskrimineerimise norm, kuidas oma õigusi kaitsta, kuidas märgata ja läbi näha soolise ebavõrdsuse hierarhiat loovad ja taastavad mehhanismid ning kuidas neid ise analüüsida ja/või vältida. Ei saa ju tänapäevane tõsiseltvõetav sotsiaalteadus käsitleda ühiskonnas toimuvaid protsesse, analüüsivõime neid soo ja vanuse põhikategoriate lõikes.

See on muuseas ka ülesanne, mis on püstitatud nn uuendatud õppekavas alates 2024.

Kuna ühest ja samast õpikust võib leida häid ja korrektseid lahendusi aine selgitamiseks, aga ka kohti, mõisteid või väiteid, mille mõju on ilmselt teadvustamata ja soovimatu, siis pole õpikute kaupa järelduste tegemisest antud projekti kontekstis palju kasu. Küll on tõstatatud mõned üldised probleemid, mis analüüsi käigus ilmnud. Faktivead nende hulgas.

Põhilised erinevused ilmnevad teema erinevate aspektide käsitlemise mahus ja esitlusviisis. Mõnes õpikus on üksikuid vihjeid ja näiteid, määratlusi ja üksikute probleemide tõstatamist, teistes on teemale pühendatud terve peatükk, kolmandates on kasutatud mõlemaid variante.

Erinev on terminoloogia ja põhimõtteline lähenemine terminite määratlemisele.

Erinev on ka nt statistika ja arvandmete kasutamine ning arutluseks pakutavate ülesannete sisu ja eesmärgid. Valdava hinnanguna võib öelda, et see, mis õpikutesse on jõudnud ja teemad, mida käsitletakse, on suuresti seotud sellega, mis on jõudnud avalikku informatsiooni ning mida ühiskond oletatavasti ootab

⁷² Kristi Kõiv, Evelyn Kiive, Merike Kull, Kai Part. Tervis – minu valikud. 8. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

2.4.1. Põhijäreldused põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpikutes soolise võrdsuse teemakäsitluste kohta

Allolevast tabelist leiab mõningaid näiteid soolise võrdõiguslikkuse teema käsitlemise aspektidest **ühiskonnaõpetuse** õpikutes.

Tabel 2. Soolise võrdsus/ebavõrdsuse käsitlemine seoses eri teemavaldkondadega ühiskonnaõpetuse õpikutes

Teemavaldkond	On	Ei ole
Näited soolise ebavõrdsuse ilmingutest ajaloos	Naiste valmisõigus, kiriklikud kombes	
Näited soolise ebavõrdsuse õiguslikest ja kultuurilistest mõjuteguritest	Seadustatud võrdsusõigus, religiooni mõju, sotsiaalsete ootuste mõju soorollidele	
Soolised, eelarvamused, soostereotüübid, müüdid		
Inimõigused	Diskrimineerimise keeld, riigi ja kodanike õigussuhted	
Naiste ja meeste võrdse kohtlemise normid	Soolise võrdõiguslikkuse seadus, + institutsioonid	
Kihistumine ja ebavõrdsus	Sooline kihistumine, palgalõhe, tööturu segregatsioon	
Soolise võrdõiguslikkuse edendamise meetmed	Töö- ja pereelu ühitamine, seadused	
Ühiskonna moderniseerumine	Individualiseerumine, naiste roll tööturul,	
Sooline võrdsus kui üldine hüve ja ühiskonna arengu eesmärk		v
Demokraatia, demokraatlik riik, poliitilised ideoloogiad	Naised poliitikas, feminism, kvoodid	
Põhiõigused ja nende kaitsmine	Soo alusel diskrimineerimine	
Sooline ebavõrdsus ja segregatsioon hariduses		v
Sooliste stereotüüpide analüüsimine	aruteluülesanded	
Soolise identiteedi konstrueerimine/kujunemine, soorollide mõju haridusvalikutele		v

Seoses inimõigustega käsitletakse igaühe võrdsust seaduse ees, ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni, EV põhiseaduse §-i 12 (mis keelab muuhulgas soo alusel diskrimineerimise), naiste õiguste ajaloolist arengut ja inimõiguste kaitsmist seoses naistevastase vägivallaga.

Demokraatia ja õigusriigiga seotud teemadeks on nii naiste valimisõigused kui ka osalus poliitikas ning meetmed selle suurendamiseks (nt kvoodid). Ühtlasi tutvustatakse Eesti soolise võrdõiguslikkuse institutsioone.

Majanduse arenguga on seotud teemad ebavõrdsusest ja soolisest kihistumisest, soolisest tööjaotusest, palgalõhest, võimaluste ebavõrdsusest.

Inimühiskonna ja **tsivilisatsiooni arengu** käsitlemisel on puudutatud muutusi majanduses ja tööjõus, kultuuris, töö- ja pereelu eristamist ning ühitamist, valgustusajastu ideede mõju ning nüüdisaja avaliku arvamuse ja hoiakute rolli soolise ebavõrdsuse säilitamisel ning naiste kujutamist meedias.

Positiivsed aspektid

- Pea kõigis analüüsitud õpikutes olid soolist ebavõrdsust puudutavad teemad ja aruteluküsimused, mida õpetaja saaks kasutada ka soorollide ja stereotüüpide käsitlemiseks
- Soolisust käsitletakse sotsiaaldemograafilise tunnusena, ühiskonna struktuuri ühe kategooriana, aga peamiselt seoses demograafiliste probleemidega
- Mitmetes õpikutes olid statistilised andmed toodud soo lõikes
- Õpikutes oli arvukalt viiteid allikatele, põhjalikematele materjalidele, soolise võrdõiguslikkuse edendamise seotud institutsioonidele jms

Analüüsitud õpikutest on soolise võrdõiguslikkuse teemat kõige põhjalikumalt avavaks Mauruse kirjastatud põhikooli ühiskonnaõpetuse õpik⁷³ ning gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse õpiku I osa⁷⁴.

2.4.2. Ilmnunud probleemid

Eelneva valikuga leitud õpikute autorite ja kirjastuste valmisolek soolise võrdõiguslikkuse küsimuste käsitlemiseks oli ilmne, kuigi mõnel juhul tundus, et piiravaks olid saanud riiklikes õppekavades toodud sõnastused.

Analüüsi põhjal võib siiski väita, et paljudel juhtudel on autorite vahendatud teemanägemus kujunenud nende isiklike teadmiste, isikliku valmisoleku ja kogemuste põhjal, ehk ka avalikus inforuumis levinud tekstide, mitte sotsiaalteaduslike või nüüdisaegsete soouuringute alusel. See ilmneb terminoloogias, määratlustes, ülesannete püstitustes jne.

Sel juhul jääb põhivastutus igale konkreetsele õpetajale ja tema valmisolekule soolise võrdõiguslikkuse teemat igakülgset avada.

Selleks, et õpilased omandaksid oskuse arutleda, argumenteerida, oma mõtteid selgelt väljendada, aga ka selleks, et õpilane saaks olla interaktsioonis õpetajaga võrdväärne osapool, peavad mõlemal poolel olema omandatud konkreetset alusteadmist ja enam-vähem **teaduspõhine terminoloogia**, mida kasutatakse sotsiaalteadustes ning soolise võrdõiguslikkuse poliitikates.

Terminoloogilised küsitavused

⁷³ Tinn, M., Herkel, U. (2023) Ühiskonnaõpetuse õpik 9. klassile. Maurus

⁷⁴ Roosmaa, L., Saarts, T. Ühiskonnaõpetuse õpik gümnaasiumile I osa

Tegijal juhtub mõndagi. Ükskõik kui hästi ei vallata eakohase sotsiaalteadusliku narratiivi loomist, on omamoodi karuteeneks õpilastele see, kui erinevalt selgitatakse olulisemaid põhimõisteid.

Allpool on toodud näiteid, kui erinevalt olid sisustatud ainuüksi *võrdsuse*, *soolise võrdõiguslikkuse*, *identiteedi* ja *diskrimineerimise* mõisteid:

„**Võrdsus** ei tähenda seda, et kõik inimesed peaksid olema ühesugused. Võrdsus eeldabki õigust olla erinev.

Võrdsus tähendab, et kõigil on ühesugused õigused, kohustused, vastutus ja võimalused.“

Kui esimesed kaks lauset on õiged – inimesed ongi erinevad (aga inimeseks olemise poolest võrdsed), siis kolmas lause on ju olemuslikult ebaloogiline. On ilmselge, et kõigil inimestel (e. igaühel) ei saa olla ühesuguseid kohustusi, vastutusi ja võimalusi. Väide on liiga deklaratiivne ning pole ka kooskõlas väljavõttega ÜRO deklaratsioonist, milles on rõhutatud vaid õigusi ja vabadusi, mida riigivõim ei tohi piirata.

„**Võrdõiguslikkus** on inimeste võrdsus seaduse ja kohtu ees, olenemata rassist, rahvusest, nahavärvist või muudest ajaoludest. **Sooline võrdõiguslikkus** tähendab naiste ja meeste võrdsed õigusi, kohustusi ja võimalusi.⁷⁵

Esimeses lauses on tegemist üldise võrdsusõigusega e. mittediskrimineerimise põhimõttega, võrdsusega. Teises lauses, mis on korrektselt võetud selle õiguslikust ja sotsiaalpoliitilisest määratlusest, on tegemist ühiskonna arengutaseme ja/või -eesmärgiga.

Mõnes õpikus on määratletud, et „sooline ebavõrdsus tähendab meeste ja naiste erinevat mõjukust ja majanduslikku jõukust ühiskonnas“, mõnes hoopis ahendatakse võrdsus vaid võimaluste võrdsusele: „sooline võrdõiguslikkus – olukord, kus meestel ja naistel on ühiskonnas võrdsed võimalused.“

Ühe õpiku peatüki pealkiri „Inimeste võrdõiguslikkus ühiskonnas“ on samuti veidi eksitav – küsimus on ikkagi võrdsusest ja ebavõrdsusest ühiskonnas.

„**Identiteet** tähendab ühiskondlikust seisukohast ühtekuuluvustunnet. Inimese seisukohast võib see olla ka enesemääratlus või omaduste hulk, mis kehtib tema kohta.“

„Vaimset ühtekuuluvust teiste inimestega nimetatakse identiteediks.“

Kuriosseks võib pidada olukorda, kus ühe ja sama kirjastuse gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse õpiku I ja II osa vahel pole *identiteedi* määratluses kooskõla: I osas „identiteet – inimese või rühma enesemääratlus“, järgmises, II osas „identiteet – omaduste kogum, mis teevad objekti unikaalseks võrreldes teiste objektidega“, kuigi mõistesõnastikule eelnevas õpikutekstis on räägitud nii geograafilise päritolu identiteedist kui ka identiteedi konstrueerimisest.

Näide ebatäpsest **diskrimineerimise mõiste** sisustamisest:

„Kui kedagi narritakse, kiusatakse, eiratakse või kasutatakse kellegi kallal kehalist vägivalda, st koheldakse halvasti rahvuse, rassi, soo, usu, poliitiliste vaadete pärast või mõnel muul põhjusel, siis nimetatakse seda diskrimineerimiseks“.

„Sageli ei kohtle inimesed üksteist võrdselt mitte sellepärast, et nad on pahatahtlikud.

⁷⁵ Somelar, M. (2014) Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile. Maurus (Retsens. Maie Nõmmik, Riina Voltri

Pigem on nad ükskõiksed ega tea, et nende käitumine või tegevus võib teist inimest solvata või talle haiget teha.“

Deklareeritud lause „Kedagi ei tohi diskrimineerida, see on seadusega keelatud“ vajab kahtlemata õpetajapoolset selgitust.

Diskrimineerimise mõiste avamisel tuleb juhtida tähelepanu sellele, et vaadelda tuleb, keda kellega võrreldes halvemini koheldakse ja mis alusel e. mille tõttu. Nn. halvasti kohtlemine ei pruugi olla sugugi alati diskrimineerimine, vägivald on vägivald ja narrimine võib olla väärkuse ja au riivamine. Mitte ainult ükskõiksus pole võimaliku diskrimineerimise põhjuseks, pigem oleks vaja sisse tuua eelarvamuste ja stereotüüpide mõiste ja olemus.

Kindlasti puudub teaduslik alus väitele, et „**Sooroll** inimese soost tulenev käitumisviis...“. Kuigi lause teine pool püüab väidet pehmemdada: „... võib olla ka kultuuriliste traditsioonidega peale surutud“, oleks nüüdisaegsete teadmiste valguses õigem selgitada, et soorollid on sotsiaalselt konstrueeritud ning tingitud sotsiokultuurilisest kontekstist, mitte inimese soost. Soorollide süsteem on ühiskondlike tegurite poolt määratletud ja lahus neist inimestest, keda sotsialiseeritakse neid rolle täitma.

Kvalitatiivse analüüsi tulemusena võib öelda, et hulk mõisteid, nagu soorollid, -normid, sotsiaalsed ootused, võimusuhted, sooline hierarhia, soolisuse sotsiaalne konstrueeritus võivad jääda gümnaasiumiõpilastele võõrasteks terminiteks.

Kõigist analüüsitud õpikutest leidis **ainult ühes** sõnaselge juriidiliselt täpne soolise võrdõiguslikkuse määratlus ning viide institutsioonidele, mis võimaldavad enda õigust mittediskrimineerimisele kaitsta ja soolise diskrimineerimise vaidlusi lahendada.

Ainult ühes õpikus oli sõnaselgelt määratletud ka inimõiguste olemus: „õiguslikud normid või põhimõtted, mis reguleerivad inimeste käitumist ning kaitsevad nende elu ja väärkust nii individuaalselt kui kollektiivselt, sh reguleerivad inimese ja riigi vahelisi suhteid.“

Ja ainult ühes õpikus oli viide Euroopa soolise võrdõiguslikkuse indeksile – teadmine selle kohta, et ühiskonna tasandil on tegemist mõõdetava arengunäitajaga.

Positiivsed olid õpikute viited institutsioonidele, mille veebid sisaldavad soolise võrdõiguslikkuse alast teadmust.

Väärväited ja ebaloogilisus

Meeste ja naiste palgaerinevuste teemat on Eesti meedias kajastatud pea regulaarselt ja läbi on viidud ka akadeemilisi uuringuid, ometi võib õpikutest lugeda lauseid:

„Naisi ja mehi ei peeta kõikides ühiskondades alati võrdseks. Näiteks naised saavad sageli sama töö eest vähem palka kui mehed, ometigi on meil haritud naisi rohkem kui mehi.“

Nn sooline palgalõhe, mis näitab nais- ja meestöötajate keskmiste töötasude vahet, tuleneb hoopis naiste ja meeste poolt tehtavate tööde erinevast väärtustamisest ühiskonna tasandil, aga seda on öeldud hoopis teises õpikus.

Mõnest õpikust võib lugeda selgitust palkade ebavõrdsuse tekkimise kohta: „Palkade ebavõrdsus tekib eelkõige era- ehk tulundussektoris. Loomulikult püüab ka riik seaduste, koolihariduse ning erinevate kampaaniate abil näidata, et inimestel on võrdsed õigused ning

samaväärne töö väärrib samaväärset tasu. Palk ei tohi sõltuda sellest, kas töötaja on naine või mees.”

Siin on küll sisse toodud tööturu sektorite aspekt ning organisatsiooni või ettevõtte tasand ja töö väärtuse hindamise kriteerium, aga eksitud kahel korral. Ebatüüpiliselt on Eestis riigisektoris mõnede uuringute andmetel suuremad palgalõhed kui erasektoris (tippjuhtide kohtadel töötavad peamiselt mehed). Töö samaväärsust e. võrdväärsuse hindamine on iga konkreetse tööandja kohustus ja ka samaväärse töö eest võib maksta tasu vastavalt sellele, kui hästi ja palju seda tööd on tehtud.

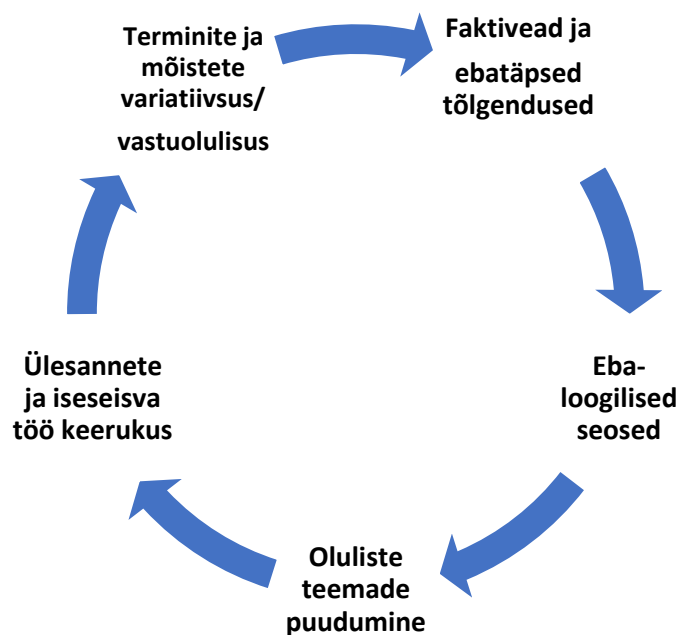
Kahtlemata ei püüa ega saagi riik sugugi alati näidata, et kõik on korras, sest enamasti kogutakse riikide kohta ka faktilisi andmeid soolise ebavõrdsuse olukorra kohta.

Keeleliselt ebakorrektset ülesannete sõnastused

On väga positiivne, et õpilasi suunatakse arutlema tegeliku olukorra üle, aga nii mõnigi kord on sõnastatud ülesandeidki keeruline mõista, lahendamisest rääkimata. Esitatud küsimuste sõnastus või oletatav põhjus-tagajärg seos on nii ebaloogiline, mis ei võimalda andagi sobilikku vastust.

„Millega võiks teie arvates seletada asjaolu, et Eesti kõrgharidusega naised lepivad veerandi võrra väiksema töötasuga kui mehed? Kuivõrd võiks seletust siduda Eesti ajalooga?”

„Eesti elanikkonnas on naiste ja meeste osakaal vastavalt 54% ja 46%. Kõrgharidusega naisi on 17% meestest enam. Kuid riigikogu 101 liikme hulka kuulub vaid 29 naist (2019. a). Miks on naised poliitikas meestest passiivsemad?”

Joonis 3. Inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikutest ilmnenu probleemid

Õpikud erinevad nii autorite kui ka teemavaliku poolest, seega ei saa hinnata, kas nooremas kooliastmes omandatud teadmisi, oskusi ja väärtusi kinnistatakse vanemas kooliastmes, sest on õpikuid, kus soolise võrdõiguslikkuse teemat ei käsitleta või vaadeldakse hoopis teisest vaatenurgast. Võib järeldada, et praegune nn õpikupoliitika pigem takistab soolise võrdõiguslikkuse alaste teadmiste, oskuste ja väärtuste kinnistamise kumulatiivset protsessi.

Õpikute koostajatel ja kirjastajatel on suhteliselt suur vabadus õpikute sisu kujundada ning õpetajatel ja koolidel õigus erineva sisuga õpikute vahel ise valida.

Üheselt ei ole võimalik vastata ka küsimusele, kas soolise võrdõiguslikkuse teemad ja sisulised küsimused õpikutekstides on piisavalt tõhusad soolise võrdõiguslikkuse edendamisel, õpetamisel ja õppimisel, sest teemade käsitlemine on äärmiselt erinev ja sageli lausa vastuoluline. Kui õpetaja oskab neid õige nurga alt avada, saavad õpilased ammendava ülevaate väärtushoiakulistest juhistest ja normidest teistest inimestest lugupidamise kohta.

Mõisteid, mille abil mõtestada sotsiaalset keskkonda ja soosuhteid ühiskonna või nt kooli või organisatsiooni tasandil, ei ole käsitletud piisavalt täpselt, neid on vähe ja erinevalt sisustatud, arvestamata sotsiaalteaduslike määratluste ja definitsioonidega.

Näiteks puudub soonormide mõiste. Need sotsiaalsed normid määravad muu hulgas ära selle, missuguseid omadusi ja käitumist peetakse mehelikeks ja missuguseid naiselikeks. On oluline, et lapsed ja noored neid oma soolise identiteedi ja rollihoiakute aspektist teadvustaksid, analüüsiks ja kriitiliselt hindaksid. Kummutada tuleb essentsialistlikud käsitlused sellest, nagu oleks kõik sugudevahelised erisused looduse poolt kaasa antud.

Soolise identiteedi (poisteks ja tüdrukuteks sotsialiseerimisest) ja enesemääratluse kujunemisest ei räägita ei inimeseõpetuse ega ühiskonnaõpetuse õpikutes, kuigi olemuslikult peaks see olema üheks õppeaineid läbivaks teemaks.

Arvestades Jaan Tõnissoni Instituudi poolt koostatud ühiskonnaõpetuse ainekava kaasajastamise teemalises dokumendis⁷⁶ sõnastatud **ühiskonnaõpetuse spetsiifilisi ülesandeid**:

- kujundada õppijais ühiskonnaelus isiklikuks ja kollektiivseks toimetulekuks vajalikke ning sellega ühiskonna toimimist tagavaid väärtusi ja tõekspidamisi,
- anda korrektset mõisteõpetust ning
- anda õppimis- ja õpetamisviiside eakohase valiku kaudu väärtuste järgimise vajalikkuse ning mõisteaparaadi õige kasutamise kogemusi,

võib öelda, et soolise võrdõiguslikkuse teema aspektist analüüsituna vastab nendele nõuetele vaid paar-kolm õpikut.

Ilma spetsiifilisemate uuringuteta on keeruline järeldada, miks olukord on selliseks kujunenud, sest teemavaldkond pole enam liiga uus ning taustmaterjale õpikute koostajate jaoks on piisavalt. Näiteks Eesti Ajalooõpetajate Seltsi ja Briti Nõukogu 2009. aastal koostatud ühiskonnaõpetuse õppematerjal

⁷⁶ Jaan Tõnissoni Instituut (2019) Ühiskonnaõpetuse ainekava kaasajastamine. <https://yhiskonnaopetajad.files.wordpress.com/2020/07/ainekava-arendus.pdf>

„Inimene ja ühiskond“⁷⁷ sisaldab näiteid soolise võrdõiguslikkuse käsitlesest ning läbi kriitilise pilgu on osaliselt ka kasutatav. Viimase tosina aasta jooksul on lisandunud materjalid riigiasutuste veebides ning teabeportaali „Haridus ja sugu“.

Teabeportaalis on avaldatud käsiraamat õpetajale „Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine ühiskonnaõpetuses“⁷⁸. Selles on 2011. aastal kehtinud õppekavades nõutavad pädevused seotud soolise võrdsuse alaste teadmiste, oskuste ja hoiakute õpetamisega kursuste teemavaldkondade lõikes. Enam kui sajaleheküljeline käsiraamat on veebilehel struktureeritud haridusastmete, alateemade ja eri funktsiooniga materjalide (nagu näiteks taustmaterjalid õpetajale, tunnikonspektid, slaidid jms) lõikes. Õpetajatele suunatud käsiraamatut saavad kahtlemata kasutada ka õpikute autorid.

Kirjastuste Koolibri ja Avita inimese- ja ühiskonnaõpetuse analüüs ja juhendmaterjal õpetajatele on kättesaadav Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse veebis avaldatud juhendis „Juhend põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele soostereotüüpide käsitlemiseks digiõppevaramu sotsiaalvaldkonna õpikutes“.⁷⁹

Kindlasti on õpikute kõrval suurenenud muude mõjutegurite roll laste ja noorte arvamuste ja hoiakute kujunemisel. Näiteks, võrreldes 2022. aasta küsitlustulemusi 2016. aasta kodanikuhariduse uuringuga, on poiste suhtumine naiste osalusse poliitikas muutunud tagurlikumaks. Pea iga teine poiss arvab, et meestele sobib poliitilise juhi/liidri roll rohkem kui naistele, aga tüdrukutest on sellise väitega nõus vaid kümnendik. Iga neljas poiss nõustus väitma, et naised peaksid üldse jääma poliitikast kõrvale, aga sama seisukohta toetas vaid 4 % tüdrukutest.⁸⁰

Kokkuvõtteks peaksid õpikute ja õppematerjalide autorid lähtuma soolise võrdsuse/ebavõrdsuse ja sellega seotud teemade vahendamisel sotsiaalteaduslikust vaatenurgast, arvestades, et

- sooline ebavõrdsus kui struktuurne nähtus e. naiste ja meeste staatus ühiskonnas on **kirjeldatav-määratletav** kvantitatiivselt ja kvalitatiivselt (arvude võrdlemisel ja keeleliste väljendite ning visuaalsete kuvandite võrdlemisel) kõigil ühiskonnatasanditel ja valdkondades
- on teada ja enamasti ka kokku lepitud, millised **indikaatorid** näitavad soolise ebavõrdsuse taset ning selle levikut ühiskonnas, teatud valdkondades ja rühmades, sh neis, mida kajastatakse Euroopa Liidu soolise võrdõiguslikkuse indeksis

⁷⁷ Ühiskonnaõpetuse õppematerjal „Inimene ja ühiskond“.

<https://drive.google.com/file/d/1N7wBQL24JwhMuBxoesr1MeXuRp3GG2OA/view?usp=sharing>

⁷⁸ Papp, Ü., Kütt, R. (2013) Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine ühiskonnaõpetuses. Tallinn, ENÜ <https://www.haridusjasugu.ee/oppematerjalid/gumnaasiumiharidus/soolise-vordoiguslikkuse-teemad-uhiskonnaopetuses/>

⁷⁹ Papp, Ü.-M. (2019) Juhend põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele soostereotüüpide käsitlemiseks digiõppevaramu sotsiaalvaldkonna õpikutes. Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus, Tallinn. <https://enut.ee/juhend-pohikooli-inimese-ja-uhiskonnaopetuse-opetajatele-soostereotuupide-kasitlemiseks-digioppevaramu-sotsiaalvaldkonna-opikutes/>

⁸⁰ Ümarik, M. jt. (2023) Noorte hääl demokraatia kriisis: kodanikuhariduse väljakutsed. IEA 2022. aasta rahvusvahelise kodanikuhariduse uuringu (ICCS 2022) Eesti tulemused. Tallinna Ülikool. <https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2023-11/ICCS%202022%20Eesti%20raport%2028.11.pdf>

- tänu soouuringutele on teada ka see, kuidas sugude ebavõrdsus läbi **sotsiaalsete praktikate säilib ja avaldub** kodus, lasteaias, koolis, organisatsioonis, institutsionaalses korralduses, meedias jms.

Ühiskonnaõpetuse raames võiks käsitleda konkreetseid kokkulepitud soolise võrdõiguslikkuse strateegilisi eesmärke erinevates valdkondades.

Ühiskonnaõpetus (lisaks ajaloole ja inimeseõpetusele, milles kummaski on erinevad rõhuasetused), peaks pakkuma õpilastele mitmekülgset arusaama soolisest võrdsusest, avades ajaloolisi, sotsiaalseid, majanduslikke ja kultuurilisi aspekte.

Põhikooli lõpetaja peaks teadma, mida sooline võrdsus tähendab ja miks see tähtis on, kuidas mõjutab ühiskonda ja üksikisikuid ning millise ajaloolise arengu selle edendamine on läbi teinud. Õpilased peaksid mõistma, kuidas liikumised ja seadused on aja jooksul muutnud soolisi suhteid ja rolle ühiskonnas. Põhikooli lõpetaja peaks oskama oma kogemustele, statistikale ning uuringutele toetudes märgata, kirjeldada ja iseloomustada soolise ebavõrdsuse ilminguid, ning seostada neid kehtivate soostereotüüpide ja rolliootustega. Põhikooli lõpetaja peaks teadma ja tundma enda õigust võrdsusele kohtlemisele ning diskrimineerimisjuhtumite lahendamise võimalusi. Kuna uuendatud õppekavasse on lisatud soolise võrdõiguslikkuse edendamise toetamise nõue kõigi sotsiaalainete kaudu, siis on oluline, et kõikvõimalikud edendamismeetmed oleksid ka õppematerjalides kajastatud.

Gümnaasiumiosas peaks soolised aspektid olema lõimitud kõikidesse käsitletavatesse teemadesse, et gümnaasiumilõpetaja oskaks märgata soolistatud võimusuhteid, nende mõju erinevate ressursside omamisele, aga ka seda, kuidas reageerida ebaõigluse ilmingutele. Lisaks peaks enne kõrgkooli õppima asumist olema ettekujutus ka soolise võrdõiguslikkuse edendamise rahvusvahelistest suundadest. Näiteks gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse õpikutes tuleks postmodernismi käsitlemisel viidata feminismi mõjule, mis rõhutas keele, diskursuse ja kultuurilise representatsiooni rolli soolise identiteedi ja ebavõrdsuse kujundamisel. Just postmodernismis võeti omaks seisukohad, et sugu ei ole fikseeritud bioloogiline kategooria, vaid hoopis sotsiaalne konstruktsioon, mida pidevalt konstrueeritakse ja rekonstrueeritakse kultuuriliste tavade ja diskursuste kaudu. Oma rolli selles protsessis peaksid gümnaasiumilõpetajad mõistma ja suutma kriitiliselt hinnata ka kehtivaid soonorme.

2.4.3. Mida näevad ette 2023. a uuendatud õppekavad?

Käesoleva materjali koostamisel tutvuti soovituslike juhistega 2023. aasta märtsis kehtima hakanud ajakohastatud riiklike õppekavade rakendamiseks.⁸¹

Riiklike õppekavade määrustes on ette nähtud, et kõigi sotsiaalainete teemade käsitlemisega toetatakse soolise võrdõiguslikkuse edendamist ühiskonnas. Ainevaldkonna õppeained on ajalugu, inimeseõpetus, ühiskonnaõpetus.

Ajakohastatud riiklikes õppekavades ei ole detailselt kirjeldatud õppesisu. See annab küll koolidele suurema vabaduse oma koolis õpet kavandada – õppesisu tuleb kirjeldada oma kooli õppekavas,

⁸¹ <https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pageId=187203989>

arvestades oma kooli ja piirkonna eripära, võimalusi ning ka koolipere eelistusi, aga seab aineõpikute koostajad keerulisemasse olukorda.

Ühiskonnaõpikute analüüsist selgusid ebatäpsused teemakohaste terminite kasutamisel ja mõistete avamisel. Edaspidi võivad veelgi suuremat segadust tekitada põhikooli sotsiaalainete uuendatud õppekavades kasutusele võetud nii uued sõnad (*võrdväärsus, võrdsus*) kui ka mõistete vahelised seosed (nt *võrdõiguslikkus, sh sooline võrdõiguslikkus*).

Kirjastused saavad kaasa aidata uue riikliku üldhariduskoolide õppekava rakendumisele ja õpikute autoritele, kui nad täpsustavad, mida on HTM määrustes mõeldud näiteks järgneva sõnastuse all: *Inimeseõpetuse kaudu kujundatakse esmased teadmised ja hoiakud sotsiaalsest võrdsusest, võrdväärsest ning naiste ja meeste võrdõiguslikkusest.*⁸²

Inimeseõpetuses puudub praegu vähemusgruppide mittediskrimineerimise mõiste, mis on iga inimese põhiõiguste tagamise eeltingimus.

Igal juhul on vaja kriitiliselt läbi vaadata 2011. aastal koostatud ja keeleveebis avaldatud eesti-vene-eesti sõnastik „Ühiskonnaõpetuse mõisted gümnaasiumile“ ning valida, kas viia sisse teadmispõhised muudatused ning parandused, sest sellest puuduvad või on väärtalt tõlgendatud pea kõik inimõigustega seotud mõisted.

Õppekavade koostajatel on jäänud kahe silma vahele keeleline või ka teadmuslik aps – soolisus on taandatud seksuaalsuseks: „ Kui II kooliastmes puudutatakse soolist arengut vaid põgusalt, siis III kooliaste pakub tõhusat seksuaalkasvatust.“ Seksuaalne areng ja sooline areng e. sotsialiseerimine on siiski erinevad mõisted! Soolisust ei saaks taandada ainult seksuaalsusele.

Õpiväljundiks on kirjas näiteks: „leiab juhiste järgi seadusandluse, kus kajastatakse inimeste õigust võrdsele kohtlemisele igapäevaelus (nt peres, koolis, tänaval)“⁸³ Ilmselt on siin *diskrimineerimise* kui juriidilise mõistega käidud liiga vabalt ringi.

Kuidas saaksid õpilased põhimõtteliselt leida õigusloomeprotsessi (seaduste väljatöötamist nimetatakse seadusandluseks) ja/või eelnõude väljatöötamiskavatsusi või menetlemist, mis keelaksid inimeste diskrimineerimise peres, koolis, tänaval? Oletatavasti peaksid nad siiski leidma seadused/õigusnormid, millele toetudes nad saaksid oma õigust võrdsele kohtlemisele kaitsta. Iseasi, kas kunagi hakatakse peresiseid suhteid sellisel tasemel reguleerima, arvestades veel sellega, kas juhtum on seotud igapäevaeluga või pidulikumate olukordadega.

Gümnaasiumi sotsiaalainete ainevaldkonna kirjelduse ja valdkonnasisese lõimingu tekstis⁸⁴ on sõnaselgelt välja toodud, et „sotsiaalainete teemade käsitlemisega toetatakse soolise võrdõiguslikkuse edendamist ühiskonnas“, aga gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse õppesisus puudub igasugune viide näiteks soolisele võrdsusele/ebavõrdsusele, rääkimata võimalikest meetmetest või

⁸² <https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pageId=211453859>

⁸³ <https://oppekava.ee/sotsiaalainete-valdkonna-tooruhma-ettepanekud/>

⁸⁴ G Ainevaldkond "Sotsiaallained"

<https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pageId=209586969>

soolise võrdõiguslikkuse edendamise poliitikatest ja eesmärkidest. Samas on soovituslikes materjalides allikaid, mis soolise ebavõrdsuse/võrdsuse teemat avada võimaldavad, aga puuduvad riikliku tasandi kohustused ja tegevuskavad.⁸⁵

2024. aasta jaanuaris avaldatud tekstis⁸⁶ on märgitud, et „Ühiskonnaõpetus kujundab õpilastes järgmisi väärtusi ja hoiakuid: seaduslikkus ja isiklik vastutus, sotsiaalne õiglus ja kodanike võrdne kohtlemine, inimõiguste austamine, intellektuaalomandi väärtustamine, salliv suhtumine erinevustesse, lugupidav suhtumine erinevatesse kultuuridesse, säästev eluviis ning orienteeritus elukestvale õppele, eelarvamuste, sh rassismi ja ksenofoobia taunimine.“

On arusaamatu, miks on õpilastes kujundatavad hoiakud piiratud vaid *kodanike võrdse kohtlemisega* (kas ainult suhtes riik–kodanik?), kuigi õigus mittediskrimineerimisele on kõigi inimeste põhiõigus. Ka EV põhiseadus sätestab üldise võrdsusõiguse kõigile Eestis elavatele inimestele.

Täiesti uus ja õiguslikult sisustamata mõistena on kasutusele võetud *õigus lugupidavale kohtlemisele*. Rassismi ja ksenofoobia taunimise kõrval pole näiteks nimetatud seksismi, ageismi või homofobia jms. taunimist. Millegipärast on välja jäänud ka hariduse üks alusväärtustest – *sooline võrdsus*.

Uuendatud õppekavades on kirjas, et „Inimeseõpetuse kaudu kujundatakse esmased teadmised ja hoiakud sotsiaalsest võrdsusest, võrdvärsusest ning naiste ja meeste võrdõiguslikkusest“.

On põhjendamata, miks on kollektiivselt loodud õppekavas piiratud võrdsuse käsitlemise teemat *sotsiaalse võrdsusega*⁸⁷, jättes kõrvale näiteks õigusliku, majandusliku, tervisliku või haridusliku võrdsuse, aga ka lihtsalt võrdsuse seaduse ees e. võrdsusõiguse, mida praegused õpikud käsitlevad.

Sotsiaalse võrdsus e. inimeste võrdsuse all ühiskonnas peetakse tavaliselt silmas majanduslikku võrdsust. Nii on seda selgitatud ka ühiskonnaõpetuse mõistete eesti-vene-eesti sõnastikus gümnaasiumile.⁸⁸

Nagu eespool mainitud, on mitmetahuliseks ja ammendavalt määratlemata mõisteks ka *võrdvärsus (ekvivalentsus, samaväärtuselisus, samaväärsus)*, mis eesti keeles kasutatuna eeldab alati konkreetse võrreldava aluse sõnastamist/määratlemist, vastates küsimusele kes või mis ja mille poolest on/ei ole võrdvärsed.

Avalikes poliitilistes diskursustes on käibele läinud küll näiteks mõiste *võrdvärsusest kohtlemisest*, aga see on sageli kas deklaratiivne sõnauhend või siis kartus kasutada *võrdsuse* mõistet.

⁸⁵ [G Ühiskonnaõpetus õppesisu](https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pagelid=211454799). <https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pagelid=211454799>

⁸⁶ <https://projektid.edu.ee/pages/viewpage.action?pagelid=209586979>

⁸⁷ Eesti-vene sõnastiku alusel tähendab sooline võrdsus – naistele ja meestele võrdsete võimaluste pakkumist kõigis eluvaldkondades,

Sotsiaalne ebavõrdsus aga inimirühmade varanduslikku ebavõrdsust ühiskonnas

Piir, II Ühiskonnaõpetuse mõisted gümnaasiumile. Eesti-vene-eesti sõnastik.

<https://www.keeleveeb.ee/dict/school/socialscience/dict.cgi?word=v%C3%B5rdsus&lang=et>

⁸⁸ Piir, II Ühiskonnaõpetuse mõisted gümnaasiumile. Eesti-vene-eesti sõnastik.

<https://www.keeleveeb.ee/dict/school/socialscience/dict.cgi?word=v%C3%B5rdsus&lang=et>

III. Juhendmaterjalid sooliste stereotüüpide vältimiseks ja temaatilised soovitusel soolise võrdõiguslikkuse teema käsitlemiseks

3.1. Rahvusvahelised juhendmaterjalid õpikute koostajatele ja õpetajatele

Pea kõikides õpikutes ilmnevate soostereotüüpide analüüsimisele keskendunud uuringutes kirjeldatakse alati metoodilist lähenemist ja kasutatud andmekogumis- ja analüüsimeetodeid, mis on kohandatud konkreetsetele uurimisküsimustele.

Suur variatiivsus uurimiseesmärkides ja aineõpikute eripärast tingitud uurimisküsimused on tinginud väga erinevaid küsimustikke, mis on nii aine- kui ka kultuurispetsiifilised. Illustratsioonidel soolisuse representeerimise analüüsimiseks on ühed kriteeriumid, keeleõpikute dialoogides ilmnevate võimusuhte analüüsimiseks teistlaadsed.

Juhendmaterjalid alateadlike sooliste eelarvamuste vältimiseks võivad olla oma mahult ja eesmärkidelt erinevad, alates memodest üldiste põhimõtete kohta, mis kehtivad igasuguste tekstide, teabematerjalide ja buklettide puhul⁸⁹ kuni detailsete nõueteni teaduslike andmete kogumisel, töötlemisel ja publitseerimisel. Viimaste seas on näiteks SAGER (Sex and Gender Equity in Research) ekspertide võrgustiku poolt 2016. aastal avaldatud juhend, mis täpsustab soolisuse mõistete kasutamist uuringuprotsessis ning esitab nõuded teaduspublikatsiooni eri osade kaupa.⁹⁰ Viimati nimetatud juhendi täiustamiseks koostati mõned aastad hiljem ka kontrollnimestik, mis toetab ajakirjade toimetusi juhendi järgimiseks.⁹¹

Käsiraamatud ja juhised sooliste aspektide arvestamiseks ja sooteadlike materjalide loomiseks võivad olla koostatud riiklike, eraõiguslike või kolmanda sektori institutsioonide poolt. Üha enam ülikoole näiteks lähenevad soolise tasakaalu ja sooliste eelarvamuste vältimise eesmärkidele komplekselt, koostades küsimustikke kõigi oma tegevusvaldkondade jaoks⁹².

Soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks on suunavaid kontrollküsimustikke koostatud nii lastekirjanike ja lastevanemate⁹³ kui kooliõpikute autorite ja õpetajate jaoks.

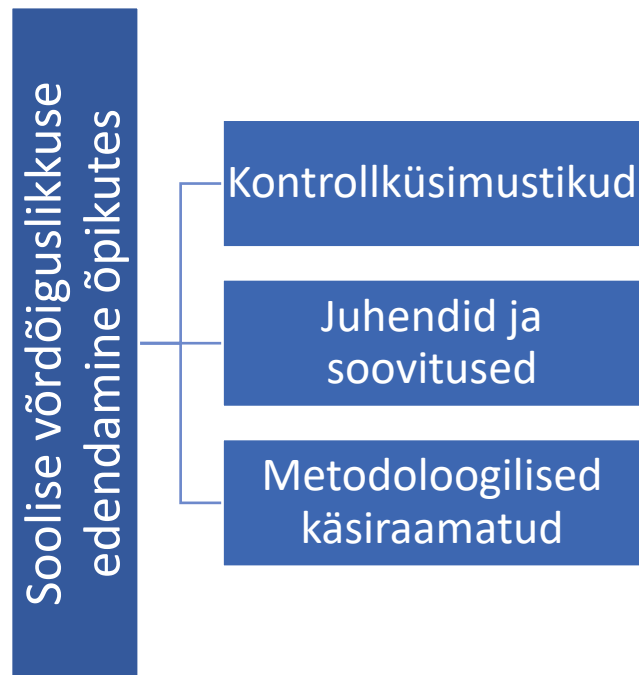
⁸⁹ Focal Points for Women and Gender, Department of Public Information (2018) Gender checklist for content creators

⁹⁰ Heidari, S., Babor, T.F., De Castro, P. *et al.* Sex and Gender Equity in Research: rationale for the SAGER guidelines and recommended use. *Res Integr Peer Rev* 1, 2 (2016). <https://doi.org/10.1186/s41073-016-0007-6se>

⁹¹ Van Epps H, Astudillo O, del Pozo Martín Y, Marsh J. The Sex and Gender Equity in Research (SAGER) guidelines: Implementation and checklist development. *Eur Sci Ed.* 2022;48:e86910. <https://doi.org/10.3897/ese.2022.e86910>

⁹² Edith Cowan University. Promotion of Gender Equality at ECU - A Gender Bias Busting Checklist https://intranet.ecu.edu.au/__data/assets/pdf_file/0009/737325/ECU_Gender_Bias_Busting_Checklist.pdf

⁹³ Lee, J. F. K. (2021). Guidelines for book producers, parents and teachers to promote gender equality. <https://cslyeung.wixsite.com/genderreaders/guidelines>

Joonis 4. Meetmed soaspektide arvestamiseks õpikute koostamisel ja kasutamisel

Oma sisult, eesmärkidelt, mahult ning suunitluselt võib tuua juhendite põhitüüpideks välja järgmised.

1. Võimalike sooliste stereotüüpide või eelarvamuste märkamiseks ja vältimiseks koostatud nn. Kas-küsimustikud, minimaalselt kolme aspekti – eri sugude esindatuse, kuvandite ja sõnakasutuse/keele kohta. (Vt Tab 3)
2. Kontrollküsimustikud kokkulepitud eesmärkide saavutamiseks rakendatud strateegiate kohta. Näiteks üheleheküljeline memo/küsimustik ÜRO avalike dokumentide sisuloojatele.⁹⁴
3. Kontrollküsimustikud eelarvamuste märkamiseks koos strateegiliste soovitustega soolise ebavõrdsuse vähendamiseks tekstide ja illustratsioonide abil. Näiteks Euroopa Soolise võrdõiguslikkuse Instituudi koostatud juhend sooneutraalse keele kasutamise kohta kommunikatsioonis.⁹⁵
4. Soovitused ja memod koos kontrollküsimustikega, mis kehtivad materjalide loomisprotsessi kõigi etappide kohta, alates organisatsioonilistest küsimustest kuni lõpptoote järelkontrollini. Näiteks Soome haridusameti⁹⁶ ning kirjastuse Pearson juhend⁹⁷.
5. Metodoloogilised juhendid ja käsiraamatud, milles on teoreetilises ja rakenduslikus tekstis temaatiliste aspektide kaupa rühmitatud kontrollküsimustikud sooliste eelarvamuste märkamiseks ja nende vältimiseks ning strateegiad hoiakute ja stereotüüpide kummutamiseks tekstide ja illustratsioonide abil.

⁹⁴ UN. Focal Points for Women and Gender, Department of Public Information 2018. Gender checklist for content creators. The Goal: Vabalanced and inclusive portrayal of women and men in terms of quantity and quality.
https://www.un.org/gender/sites/www.un.org.gender/files/dpi_gender_checklist_for_content_creation_2018.pdf

⁹⁵ European Institute for Gender Equality, 2019. Toolkit on Gender-sensitive Communication.

⁹⁶ Opetushallitus (2011) Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa.

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/130443_tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa_0.pdf

⁹⁷ Pearson (2020), Pearson Gender Equality Guidelines, <https://www.pearson.com/content/dam/one-dot-com/one-dotcom/uk/documents/news/2020/pearson-gender-equality-guidelines.pdf>;

Näiteks UNESCO metodoloogiline juhend⁹⁸ ja Kosovo riiklik metoodiline juhend soostereotüüpide vältimiseks⁹⁹.

Kõige lihtsamateks variantideks on nn. kontrollküsimustikud, mis on koostatud eesmärgiga, et koostatavas materjalis oleks tagatud tasakaalustatud ja kaasav naiste ja meeste representeerimine nii kvantiteedi kui ka kvaliteedi aspektist. Autorid peavad järgima põhimõtet, et teema puudutaks soospekte, keel ja sõnakasutus oleks sooneutraalne, naisi oleks näidatud või tutvustatud ekspertidena ning nad oleksid ka arvuliselt võrdselt kuvatud.

Näiliselt küll lihtsad ja mahult väiksemad kontrollküsimustikud eeldavad nende kasutajate eelteadmisi soolisuse stereotüüpest konstrueerimisest ja soolise võrdsuse eesmärkidest. Kontrollküsimustikud erinevad ka selle poolest, kas nn. kas-küsimustikke on iseloomustatud konkreetsete näidetega soostereotüüpidest või mitte.

Analüütilisemad kontrollküsimused soostereotüüpide märkamiseks õpikutes võivad olla suunatud erinevatele aspektidele, olenevalt sellest, milliseid stereotüüpe soovitakse tuvastada ja/või väljendeid korrigeerida.

3.2. Õpikute sisu ja illustratsioonide analüüsimise aspektid kontrollküsimustikes ja metoodilistes juhendites

Tabelis 3 on toodud näiteks mõned tüüpilisemad kontrollküsimused käsitletavate aspektide kohta.

Tabel 3. Tüüpilised analüüsi-aspektid õpikutes ja õppematerjalides sooliste eelarvamuste ja stereotüüpide märkamiseks.

Analüüsitavad aspektid	Näidisküsimused
Keelekasutus	Kas õpikus kasutatakse sõnavara või väljendeid, mis seostavad teatud tegevusi, oskusi või omadusi kindla sooga?
Visuaalsed kujutised	Kas õpikutes kujutatakse inimesi stereotüüpsetes rollides või traditsioonilistes soorollides? Kas illustratsioonid, fotod ja joonised näitavad eri soost inimesi erinevates rollides ja tegevustes?
Nähtavus, esindatus	Kas mõlemad soogrupid on võrdselt esindatud ja olulised?
Teemade valik ja esitus	Kas õpikud käsitlevad teemasid ja lugusid, mis kinnistavad soostereotüüpe või piiravad soorollide valikut?
Vastavus reaalsusele	Kas käsitletakse või välditakse soolise diskrimineerimise ja naistevastase vägivalga probleemide alaseid diskussioone?

⁹⁸ UNESCO (2009), Promoting gender equality through textbooks. A Methodological guide.

https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

⁹⁹ Preventing gender stereotypes and promoting gender equality in school textbooks and materials a methodological guide

[https://abgi.rks.gov.net/assets/cms/uploads/files/ENG-ManualSteriotipetGjinore-ENG\(1\).pdf](https://abgi.rks.gov.net/assets/cms/uploads/files/ENG-ManualSteriotipetGjinore-ENG(1).pdf)

Õppeülesanded ja näited	Kas õpikud pakuvad õppeülesandeid ja näiteid, mis julgustavad stereotüüpsete rollide murdmist ja soolise mitmekesisuse mõistmist?
Soolisuse tähelepanuta jätmise või käsitlemine	Kas õpikud käsitlevad soolist võrdõiguslikkust ja tunnistavad soolise diskrimineerimise olemasolu?

3.2.1. Küsimustikud ja kontrollküsimused

Suunavaid küsimustikke soostereotüüpide märkamiseks õpikutes ja õppematerjalides on avaldanud mitmed organisatsioonid. Näiteks VVOB ja **Aafrika Naispedagoogide Foorumi (FAWE)** koostatud soolise võrdõiguslikkuse pedagoogika tööriistakomplektis on õpetajatele ja koolijuhtidele esitatud küsimused, mis aitavad neil otsustada, kas ja kuidas raamatut/õpikut kasutada¹⁰⁰ :

- Mitu tegelast on raamatus mees- ja mitu naissoost?
- Kui sageli on raamatus mainitud või näidatud mees- ja naissoost tegelasi?
- Kuidas on mees- ja naissoost tegelasi kujutatud - kas neil on stereotüüpne meeste või naiste käitumine?
- Kas mõni pilt rikub teie ühiskonnas levinud soostereotüüpe?
- Kuidas on kujutatud mees- ja naissoost tegelaste rollid ja suhted, kas need on stereotüüpsed või mitte?
- Milliseid omadussõnu kasutatakse mees- ja naissoost tegelaste kirjeldamiseks? (Näiteks iseloomustatakse mehi sageli kui tugevaid, naisi aga kui hoolivaid ja ilusaid)
- Kas illustratsioonid kajastavad ühiskonna mitmekesisust? Kas kujutatakse erinevaid inimesi, näiteks erineva nahavärvi, riietuse, pikkuse ja kehakujuga? Kas vähemused, näiteks puuetega inimesed, on esindatud?

Soome Haridusministeerium on avaldanud memo¹⁰¹, milles on kontrollküsimused, mille abil saab jälgida, kas õppematerjalide tekstid ja illustratsioonid konstrueerivad traditsioonilisi perekonna- ja ametirollide mudeleid või arusaamu soolisusest:

- Kas tekstis on võrdselt naisi ja mehi, tüdrukuid ja poisse, naiselikke ja mehelikke tegelasi?
- Milliseid väliseid omadusi ja tunnuseid seostatakse erinevate sugudega?
- Kas tekst säilitab traditsioonilisi ettekujutusi sellest, millised on tüdrukud, poisid, naised ja mehed? Näiteks, kes on tekstis vaprad, kes on edukad?
- Milliseid tegevusi kujutatakse eri sugude puhul? Kes on aktiivne ja kes passiivne? Kes räägib ja kes kuulab?
- Kuidas kujutatakse perekonda? Kas majapidamistöid kujutatakse stereotüüpselt naiste või ka meeste tööna?
- Kuidas kujutatakse elukutseid ja juhtimist? Kas kirjutatakse hooldussektoris töötavatest meestest? Kuidas räägitakse naistest, kes töötavad tehnoloogiavaldkonnas?

¹⁰⁰ VVOB, and FAWE, Gender-Responsive Pedagogy in Early Childhood Education a Toolkit for Teachers and School Leader, VVOB, Brussels, 2019, <https://www.issa.nl/content/grp4ece-toolkit-gender-responsive-pedagogy-early-childhood-education-toolkit-teachers-and>

¹⁰¹ Opetushallitus (2011) Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa.

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/130443_tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa_0.pdf

- Kas tekstides on esindatud nii naised kui ka mehed ja kas neid mõlemaid tsiteeritakse kui eksperte?
- Kas ilukirjanduses on nais- ja meeskirjanike osakaal tasakaalus?
- Kas tekstid loovad pidevalt maailma, mis on jagatud soo alusel, kuigi inimesed võiksid olla jagatud rühmadesse ka muudel alustel? Kas näiteks õppematerjalid kinnistavad arusaamu poiste paremusest spordis või meeste ja naiste erinevustest hobide ja huvide osas?
- Kas tekstid ja pildid pakuvad vahendeid, et tuvastada erinevaid arusaamu soolisuse tähenduse kohta eri aegadel, kultuurides ja sotsiaalsetes rühmades?

Illustratsioonide vaatlemiseks soovitatakse kasutada näiteks järgmisi küsimusi:

- Kuidas on eri soost tegelased illustratsioonidel kujutatud?
- Milline on tüdrukuid ja poisse ümbritsev värvide ja esemete maailm?
- Kuidas sugusid vaadeldakse? Kas kumbagi sugu saab tõlgendada seksualiseeriva pilgu objektina? Kas ühte sugu kujutatakse tugevama tegija ja partnerina kui teist?

3.2.2. Soovitusi sisaldavad juhendid

Soolise võrdõiguslikkuse edendamise meetoditeks on lisaks kontrollküsimustele koostatud ka juhendeid, mis sisaldavad **soovitusi sooliste eelarvamuste ennetamiseks ja stereotüüpide kummutamiseks**.

UNESCO on avaldanud metoodilise juhendi¹⁰² soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks õpikute kaudu. Juhendis viidatakse soolise võrdõiguslikkuse kategooriale, hinnates, kas õpikud edendavad meeste ja naiste ja nende rollide tasakaalustatud esindatust ühiskonnas. Soolise kategooria raames vaatleb UNESCO ka seda, kuidas lisaks binaarsele heteronormatiivsele soolisele liigitusele meeste ja naiste vahel on esindatud muud soolised identiteedid.

Tabel 4. UNESCO suunised sooliselt tasakaalustatud õpikute koostamiseks ja hindamiseks¹⁰³

Sekkumisvaldkond	Strateegia
Suunavad küsimused soolise võrdõiguslikkuse tasakaalustatud esindatuse hindamiseks õpikutes	Kas tekstid on asja- ja ajakohased, soolistatud või mitte? Kas piltidel ja illustratsioonidel on mõlemad sood – poisid ja tüdrukud, mehed ja naised – tasakaalustatult esindatud? Kas tekstis leidub soolise eelarvamuse elemente, mis eelistavad üht sugupoolt teisele? Kas esineb stereotüüpseid soolisi kujutisi või erinevaid seksuaalseid identiteete?
Soovitused õpikute kujundamiseks ja kasutamiseks	Rohkemate naiste kaasamine õpikute koostamisse, näiteks kirjutamisse, toimetamisse ja illustreerimisse Õpetajate suunamine ja koolitamine, kuidas kasutada esitatud materjale ilma eelarvamuste ja stereotüüpideta

¹⁰² UNESCO (2009) Promoting gender equality through textbooks. A Methodological guide.
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

¹⁰³ *Ibid.*

	Õpikute ülesannetes ja harjutustes õpilaste otseseks kõnetamiseks sugude asjakohane kaasamine.
--	--

Põhjalikke suuniseid erinevate materjalide, sh. õppematerjalide koostamise protsessi ja õppematerjalide kohta avaldavad teised sidusrühmad, sealhulgas õpikute kirjastajad. **Näiteks Pearsoni soolise võrdõiguslikkuse juhend**¹⁰⁴ pakub põhjalikke strateegiaid soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks rollide, käitumise ja välimuse, keele ja viitamise kaudu.

Tabelis 5 on esitatud Pearsoni juhendis sisalduvad strateegiad soolise võrdõiguslikkuse stereotüüpide kaotamiseks õpikutes. Nende hulgas peaksid õpikud edendama sugude tasakaalustatud esindatust ja pöörama soolisi stereotüüpe ümber, näiteks kujutades naisi rollides, mida traditsiooniliselt seostatakse mehelikkusega, ja vastupidi. Samuti peaksid õpikud edendama sooneutraalsete ametinimetuste kasutamist ja isikupronoomenite tasakaalustatud kasutamist.

Tabel 5. Pearsoni soolise võrdõiguslikkuse juhend ¹⁰⁵

Sekumisvaldkond	Strateegia
Rollid, käitumine ja välimus	Sugude tasakaalustatud esindatus. Teadvustamata eelarvamuste vältimine sooga seotud käitumisviiside ja omaduste puhul. Sooliste stereotüüpide ümberpööramine (nt naiste ja tüdrukute seostamine traditsiooniliselt mehelikumate rollidega ning meeste ja poiste seostamine traditsiooniliselt naiselikumate rollidega). Fiktiivsetes andmetes ja graafikutes ilmnevate eelarvamuste analüüsimine ja lahtimõtestamine.
Keel	Sooneutraalseid ametinimetuste kasutamine Isikuliste solistatud asesõnade kasutamise tasakaalustamine, et soodustada soolise esindatuse tasakaalu. Subjekti soo märkimise ärajätmine, kui see ei ole lause tähenduse seisukohalt oluline. Suhetele (nt partner või abikaasa) viitamisel soopõhiste terminite kasutamise vältimine. Elutute esemete feminiseerimise ja/või maskuliinseks muutmise vältimine .
Viitamine	Selle tunnistamine, et teatavates valdkondades on traditsiooniliselt keskendunud meeste panusele. Võimaluse korral - tasakaalustatud viitamise tagamine nais- ja meesautorite töödele kõnealusel valdkonnas.

¹⁰⁴ Pearson (2020), Pearson Gender Equality Guidelines, <https://www.pearson.com/content/dam/one-dot-com/one-dotcom/uk/documents/news/2020/pearson-gender-equality-guidelines.pdf>

¹⁰⁵ *Ibid.*

Kosovo metoodiline materjal

Kosovo Soolise võrdõiguslikkuse ametile on Rootsi välisabiorganisatsiooni (SIDA) toel koostatud metoodiline materjal „Soostereotüüpide vältimine ja soolise võrdõiguslikkuse edendamine õpikutes ja õppematerjalides“¹⁰⁶.

Materjal lähtub egalitaarsuse põhimõttest ning seksistliku diskrimineerimise vältimisest, käsitleb õpikute rolli sotsiaalsetes muutustes, soolisest võrdsusest hariduse ning õpikute koostamise protsessis sugude võrdse esindatuse saavutamise jms olulisest.

Juhendi üheks peamiseks sihtgrupiks on õpikute retsensendid, kelle rolliks on selgelt tuvastada sugude esindatus/alaesindatus, soolised eelarvamused ja diskrimineerimine, stereotüübid õpiku sisus, tekstides ja illustratsioonidel. Retsensentide ülesandeks on ühtlasi selgitada, *missugused õpiku elemendid takistavad soolise võrdõiguslikkuse saavutamist* ja soovitada, milliseid muudatusi teha sootundlike hoiakute ja lähenemiste edendamiseks ning õpilaste soolist võrdsust ja sugude võrdseid õigusi toetavate arusaamade tugevdamiseks.

Juhendi kolmas osa sisaldab konkreetseid loetlemistabeleid ja meetodeid, mis aitavad tuvastada ja mõõta soolisi eelarvamusi ja soo allusel diskrimineerimist ning anda soovitusi soolise võrdsuse küsimuste integreerimiseks õpikutesse.

3.3. Ülevaade projekti käigus koostatud metoodilisest juhendist „Soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamine ja kasutamine“

Toetudes eelnevalt läbiviidud Eesti õpikute analüüsidele ning rahvusvaheliste juhendite koostamise praktikatele, valmis projekti käigus 20-leheküljeline metoodiline juhend „Soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamine ja kasutamine.“

Koostatud juhendi eesmärgiks on kaasa aidata Eesti õppematerjalide ja õpikute koostamisele, toimetamisele, retsenseerimisele, kirjastamisele ja hindamisele, et tagada nende vastavus õigusaktides, sh riiklikes õppekavades kehtestatud normile vähendada soolist ebavõrdsust ja edendada soolist võrdsust haridussüsteemi abil ja kaudu. Juhend aitab teadvustada alateadlikke eelarvamusi ning tuvastada ja vältida soolisi stereotüüpe nii koostatavates kui juba avaldatud õppematerjalides.

Juhendi peamiseks sihtgruppideks on õpikute kirjastajad, koostajad, toimetajad, illustraatorid ning õpetajad.

Metoodiline juhend koosneb neljast osast. Esimeses kolmes tutvustatakse põhimõisteid, õiguslik-poliitilist tausta ning õppematerjalide rolli soolise ebavõrdsuse/võrdsuse mõjutamisel. Juhendi neljas osa annab juhiseid sooliste eelarvamuste ning stereotüüpide tuvastamiseks ning nende kummutamiseks. Viimaseks osaks on soovituslik kontrollküsimustik, mida kasutada soolisuse käsitlemise hindamiseks õpikutes ja õppematerjalides.

¹⁰⁶ Preventing gender stereotypes and promoting gender equality in school textbooks and materials a methodological guide

[https://abgi.rks.gov.net/assets/cms/uploads/files/ENG-ManualSteriotipetGjinore-ENG\(1\).pdf](https://abgi.rks.gov.net/assets/cms/uploads/files/ENG-ManualSteriotipetGjinore-ENG(1).pdf)

Metoodiline juhend „Soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamine ja kasutamine on toodud Lisas nr 1.

Kokkuvõte

Eesti kuulub väga paljudesse rahvusvahelistesse organisatsioonidesse, kus on soolise võrdõiguslikkuse edendamine seatud üheks arengueesmärgiks ning alates 1970. aastatest hakanud üha enam selle nimel tähelepanu pöörama haridusvaldkonnale ja vajadusele võidelda soolise stereotüüpiseerimise vastu ka hariduse abil.

Kuigi rahvusvaheliste organisatsioonide soovitusel ja ettepanekud on suhteliselt konkreetsete, on suured erinevused selles, milliseid strateegiaid ja lähenemisviise riigid oma hariduspoliitikates kasutavad soolise võrdsuse edendamiseks ja soolise stereotüüpiseerimise vastu võitlemiseks.

Mõnes riigis on õppekavade eesmärkides kirjas sooliste stereotüüpide kaotamine, mis tuleb saavutada alg- ja keskkooli omandamise kaudu, teistes aga sõnastatud soolise võrdsuse saavutamise eesmärgid laiemalt.

Samas näitavad uuringud, et enamikes riikides toetavad nii õppekavad, õpikud ja õppematerjalid kui ka kogu koolis ja klassiruumides valitsevad soonormid endiselt traditsioonilisi soorolle ja soolisi stereotüüpe.

Eesti olukord on eripärane: seaduse tasemel on nõutud, et õppematerjalid peavad kaasa aitama soolise ebavõrdsuse kaotamisele ja võrdsuse edendamisele, sooline võrdõiguslikkus on nimetatud ka hariduse üheks alusväärtuseks, aga konkreetseid soostereotüüpide kaotamise või kummutamise eesmärke omamaistes hariduspoliitilistes dokumentides viimase kaheksa aasta jooksul sõnastatud pole.

Seoses õpikute ja õppematerjalidega pööratakse paljudes riikides ja institutsioonides üha enam tähelepanu sellele, kuidas koostada ja kujundada neid nii, et õppeaine/teadmuse sisu, illustratsioonid ja kasutatav keel oleksid vabad soolistest eelarvamusest ja stereotüüpidest.

Eestis on õpikute kirjastamine ja turustamine erasektori otsustada ning peamiseks võtmeisikuteks on õpetajad – nii õppematerjalide valiku kui teemade käsitlemise küsimustes. Viimase paarikümne aasta jooksul läbi viidud üksikutest uurimustest on ilmnenu, et Eesti kooliõpikud ei paista välja eriliselt kõrge sooteadlikkuse poolest ja on üpris sarnaselt soostereotüüpide ning eelarvamusi taastootvad nagu muudiski maades.

Analüüsitud õpikute põhjal võib järeldada, et neid õpikuid, milles soolisust ja soosuhteid on näidatud võrdsemalt ja ilma eelarvamusteta, osatakse luua küll.

Projekti käigus koostatud metoodiline juhend peaks kaasa aitama Eestis kehtivate õigusnormide järgimisele õpikute koostamisel, retsenseerimisel, kirjastamisel ja kasutamisel.

Eestis puuduvad andmed selle kohta, mille alusel õpetajad/koolid oma õppevara ja õppematerjale valivad või milliseid õpikuid kasutatakse, kui üldse kasutatakse, sest ka siin on õpetajatel suur otsustusõigus.

Ükskõik kui heade õpikute kõrval muutub üha olulisemaks õpetajate professionaalne ettevalmistus. Seni on õpetajahariduses soospektide käsitlemine jäänud üksikuteks projektide raames tehtud katseteks nii baasõppes kui täiendkoolitustes.

Õpikute ja muude õppematerjalide analüüse soolise võrdsuse aspektist tuleks läbi viia regulaarselt. Läbivaatamine peaks põhinema teadusuuringutel ja kõik õppematerjalide koostamises osapooled peaksid saama koolitust soolise võrdõiguslikkusega arvestavate materjalide täiustamiseks ja väljatöötamiseks. Soolise aspekti arvestamine peab seadusjärgselt olema sõnaselgelt kirjas kõigis dokumentides, mis on seotud õppematerjalide koostamisega. Vajalik on koolitada õpetajaid, kes soolise võrdsuse edendamiseks arvestavaid materjale kasutama hakkavad

Lisa 1. Soostereotüüpidest vabade õpikute ja õppematerjalide koostamine ja kasutamine. Metoodiline juhend